

Univerzita Karlova v Praze
Filosofická fakulta

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Martin Luhan

Hareova teze jako logicko-filosofický problém

Hare's thesis as a logical and philosophical problem

Katedra logiky

2012

Vedoucí: PhDr. Vladimír Svoboda, CSc.

Děkuji doktoru Svobodovi za trpělivost a odborné vedení při psaní této práce. Jeho podněty a připomínky byly pro mě velmi cenné. Zároveň mu děkuji také za vypsání zajímavého tématu, jemuž jsem se rád věnoval.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 25. 5. 2012

Martin Luhan

Název práce: Hareova teze jako logicko-filosofický problém

Autor: Martin Luhan

Katedra (ústav): Katedra logiky

Vedoucí bakalářské práce: PhDr. Vladimír Svoboda, CSc.

Abstrakt:

Práce je věnována rozboru Hareovy teze, tedy problému, zda lze z imperativních premis odvodit tvrzení. Logická analýza jazyka morálky byla základem etických zkoumání Richarda Harea. Proto jsou nejprve představeny stručné základy jeho filosofie a poté je podrobně představen Hareův přístup ke zkoumání imperativů. Hare tvrdí, že logika se má preskriptivními vyjádřeními zabývat. V práci je také předložen přehled několika různých sémantik logiky imperativů a některých jejich problémů. Na základě toho je pak analyzováno, je-li Hareova teze, která odvozování tvrzení z imperativních premis zakazuje, přijatelná. Usoudíme, že ve většině případů je rozumné ji odmítnout.

Klíčová slova: Logika imperativů, Hareova teze, deontická logika, metaetika

Title: Hare's thesis as a logical and philosophical problem

Author: Martin Luhan

Department: Department of Logic

Supervisor: PhDr. Vladimír Svoboda, CSc.

Abstract:

The present work is aiming to analyse the problem of inferring from imperative premisses to an indicative conclusion which goes by the name Hare's Thesis. The logical analysis of the language of morals was the basis of Richard M. Hare's ethical studies. Therefore a brief presentation of his philosophy is given followed by a detailed walkthrough of his way of dealing with imperatives. Hare states that logic should be interested in dealing with prescriptive sentences. The paper also presents a selection of some of the semantics of logic of imperatives and some of their fundamental problems. Based on this we finally analyse whether the Hare's Thesis which forbids inferring from imperative premisses to indicative conclusions is acceptable. And we conclude that in most cases it is reasonable to reject it.

Keywords: Logic of imperatives, Hare's Thesis, deontic logic, metaethics

Obsah

Úvod	7
1 Hareovo přesvědčení	11
1.1 Východiska Hareovy filosofie	11
1.2 Imperativy jsou předmětem logického bádání	13
1.3 Problémy a první kritiky	19
1.4 Smíšené inference	26
1.5 Hypotetický imperativ	34
2 Jaký je význam imperativů	36
2.1 Mluvme o předpisech	36
2.2 Dubislavův trik	39
2.3 Brát vážně Otu Weinbergera	41
2.4 Pravdivostní hodnoty	43
2.5 Základní paradox	52
3 Kdy porušujeme Hareovu tezi	55
3.1 Důvěra autoritě	55
3.2 Logické důsledky předpisů	62
3.3 Respektovat, nebo odmítnout?	65
Literatura	67

Úvod

Prvním úkolem, který stojí přede mnou jako autorem této práce, je představit čtenáři, čemu se hodlám na následujících stránkách věnovat. Prosím, nenechte se odradit „vypravěčským“ přístupem, který pro splnění tohoto úkolu volím, ukáže se užitečným. Začnu totiž zeširoka, ale v úvodu budu velmi stručný.

Hareova teze je problémem spadajícím do oblasti logiky. Jak konstatuje J. Peregrin ve své knize *Logika a logiky* ([19]), definovat logiku jako „nauku o tom, jak myslíme či jak bychom měli myslet“, je neudržitelné prostě proto, že pravidla formální logiky mají pramálo společného s tím, jakými cestami se ubírají naše skutečné myšlenkové pochody. Užitečnější je jistě formulovat cíl logiky, na němž se většina těch, kdo se jí zabývají a v historii zabývali, shodne: „Logika nám má pomáhat určovat, která zdůvodnění, které typy argumentací či které důkazy jsou přijatelné a které ne.“¹

Hareova teze je problémem, spadajícím konkrétně do oblasti deontické logiky. Název naznačuje², že tato disciplína zkoumá normy, normativní systémy, předpisy a jejich vztahy. Moderní deontická logika se začala rozvíjet přičiněním rakouského filosofa Ernsta Mallyho ve dvacátých letech dvacátého století, dalšími významnými představiteli byli A. Hofstadter a J. McKinsey, G. H. von Wright, z modernějších autorů například D. Makinson. V užším smyslu je pak pojem deontická logika používán pro obor, který zkoumá (a tvoří) systémy, v nichž jsou předmětem zájmu tvrzení o tom, co je nebo není povoleno, přikázáno nebo zakázáno. Například typickými příklady soudů, které zkoumá deontická logika v užším smyslu, jsou tvrzení *Nemá se zabíjet*, *Je přikázáno ctít svého otce* nebo *Není dovoleno v restauracích kouřit*. Deontická logika v užším smyslu je tedy jednou z částí deontické logiky ve smyslu širším.

¹[19], str. 10

²Pojem má základ v řečtině: déontos - to, co má být.

Hareova teze je pak předmětem studia jiné větve deontické logiky, a sice logiky imperativů. Podobnost smyslu vět *Není dovoleno v restauracích kouřit* a *Nekuř v restauracích!* je sice zjevná, ale přesto nelze opodstatněně tvrdit, že jde o tytéž jazykové výrazy se zcela totožným významem. Proto logiku imperativů od deontické logiky v užším smyslu odlišujeme. Co tedy R. M. Hare tvrdí? Že z pouze imperativních tvrzení nelze vyvodit žádný indikativ. Formulace Hareovy teze je zde samozřejmě zjednodušená, jejímu objasnění a zkoumání je věnována celá tato práce. Abych v úvodu vysvětlil, proč v názvu práce vystupuje slovo **problém**, uvedu příklad, který se zdá Hareově tezi odporovat. Hypotetická situace je následující:

Rozumný ředitel jménem Jiří přikázal svému podřízenému Miloslavovi, aby spravil jeho počítač. Řekl tedy: *Miloslave, spravte můj počítač!* Jiří zjevně vyslovil jediný příkaz. Intuitivně asi usoudíme, že z toho, co řekl, a z toho, že Jiří je rozumný člověk, navíc uživatel českého jazyka, o kterém předpokládáme, že českému jazyku rozumí, je odvoditelné, že Jiří vlastní nějaký počítač.

Jiří vlastní počítač je ale indikativní věta. Nastává spor s Hareovou tezí. Také proto jsem na počátku zdůraznil charakterizaci logiky citovanou v [19]. Bude nás totiž provázet otázka, zda nám má logika pomáhat určovat, která zdůvodnění, které typy argumentací jsou přijatelné a které ne, i mimo sféru tvrzení, tedy konkrétně v oblasti předpisů.

Jak budu postupovat? V první kapitole představím ve stručnosti dílo titulního filosofa, Richarda Merwyna Harea, se zaměřením na jeho činnost v oblasti etiky a filosofie morálky, která pro něj byla podnětem ke studiu logických vlastností předpisů. Představím také jeho obhajobu toho, že imperativy mají být předmětem zájmu logiků a logiky jako vědy. Podrobněji se budu věnovat smíšeným inferencím, v nichž mohou vystupovat imperativy zároveň s indikativy.

Protože se už značné množství logiků dvacátého i jednadvacátého století pokoušelo navrhnout systém logiky imperativů, přiblížíme si v další kapitole alespoň některé z těchto systémů s důrazem na to, jaký význam je v nich přisuzován imperativům, tedy na sémantiku těchto systémů. Prozkoumám také možné různé definice vyplývání v imperativním diskursu. Vždy se pokusím ilustrovat nejpalčivější problémy jednotlivých teorií.

Na závěr se pak, s vědomím výsledků ostatních kapitol, vrátím k ústřednímu problému práce, k Hareově tezi. Sumarizuji situace, ve kterých je porušována, ověřím, zda v takových situacích uvažujeme logicky, a na základě toho konstatuji, má-li nebo nemá-li smysl považovat Hareovu tezi za oprávně-

něnou nebo snad pravdivou. Hareova teze přežila ve filosofickém světě už šedesát let, takže je jasné, že přežije i tuto diplomovou práci. Mnou vyneseny závěr, což mohu předem prozradit, není jednoznačný.

Pokouším se dodržovat tyto typografické konvence: **tučně** píšu stěžejní pojmy, jejichž vysvětlení v textu předkládám, *kurzívou* jsou uváděny všechny objektové věty, tedy ty, které jsou předmětem našeho zájmu, příklady a podobně, a také jejich jednotlivé části. Kurzívou také uvádím veškeré názvy knih a článků. Nakonec „uvozovkami“ jsou označeny zejména přímé citace a výrazy, u nichž chci upozornit na to, že je používám v neobvyklém nebo lehce upraveném významu.

Dále je třeba krátce vyjasnit terminologii. **Větou** rozumím abstraktně míněnou, v komunikační situaci nezakotvenou, přirozenějazykovou jednotku, které dominuje přísudek. Speciálně tedy nemusí jít o větu vyslovenou člověkem v nějaké konkrétní situaci, nemusí jít o výpověď³. V češtině je zvykem slovem „imperativ“ označovat většinou rozkazovací slovesný způsob. Věty rozkazovací jsou tedy imperativními, v analogii jsou pak věty oznamovací indikativními větami. Jak je podrobněji rozebráno dále (kap. 1.2), k aktu předepisování nevyužíváme v běžném diskursu jen rozkazovací věty, nicméně pro jednoduchost zavedme toto rozlišení: Píšu-li dále **indikativ**, míním tím větu popisující nějaký fakt. Čili tvrzení (tento výraz používám ekvivalentně). Například *Máma mele maso*. Naopak, výrazem **imperativ** v dalším textu budu rozumět větu, kterou může někdo (může jít i o instituci) někomu (může jít i o obecného adresáta) něco předepisovat. Například *Mámo, mel maso!, Nekuřte!* apod. **Předpisem** pak rozumím obsah této věty. Tedy, imperativem *Mámo, mel maso!* mluvčí osobě *máma* vydává předpis, aby mlela maso. **Adresátem** předpisu je osoba (eventuelně skupina), která má tímto předpisem být vázána, ať už je v imperativu stanovena explicitně, nebo ne. V příkladu s mletím masa je adresátem samozřejmě *máma*. Adresát může být i neurčitý, obecný, jako v případě imperativu *Nekuřte!*, který se vztahuje pravděpodobně na kohokoli, kdo se ocitne v místnosti, kde je cedule s tímto nápisem.⁴ Obecného adresáta mají také zákony nebo další veřejná

³Využívám rámcovou charakteristiku věty převzatou z *Příruční mluvnice češtiny*, [12], §610.

⁴Pevně věřím, že nebude nijak často potřeba rozlišovat **upřímný imperativ**, tedy takový, u něž je cílem mluvčího, aby byl splněn, od prostého **imperativu**. V příkladu s cedulí *Nekuřte!* jde o upřímné použití, visí-li cedule třeba v salonku restaurace, majitel zřejmě nechce, aby se tam kouřilo. Zato v prodejně cedulí, kde visí na zdi nápisy *Nekuřte!* a zároveň *Kuřácký prostor*, nejde o upřímné užití imperativu.

nařízení. Ve škole může být třídě obecně přikázáno *Pojďte někdo k tabuli!* a skupina může být adresována třeba *Dívky z třetí bé, běžte do tělocvičny!* Osobu, která předpis vydává, tedy v nejběžnějším případě vyslovuje imperativ, nazývám **mluvčím**. Mluvčím, který často vydával předpis *Pojďte někdo k tabuli!*, byl můj středoškolský učitel matematiky. Označení mluvčí může být zavádějící, protože předpis může být samozřejmě sdělen jinak než promluvou (například nápísem na ceduli, ale také mimickým náznakem, nebo je prostě ve všeobecném podvědomí, jde-li třeba o morální předpis). A ani nemusí být vydán jediným člověkem (v případě zákonů), v takovém případě ho vydává **autorita**. Samotný akt vydání předpisu nazývám, je-li to nutné **rozkazem**. Celkem vzato jsou **mluvčí** a **adresát** jen technická, často užitečná označení, která neznamenaají, že si máme problematiku, o kterou se zajímá logika imperativů, představovat jako sled řečových aktů vyslovení rozkazovacích a oznamovacích vět. Mým cílem je v práci obhajovat naopak postoj abstrahování od reality. Logika má zkoumat platnost úsudků, nikoli jejich použitelnost v praxi. Přesto je, i vzhledem k uvedenému cíli logiky, na praktický svět vázána, a to například tak, že se v realitě inspiruje při definování různých variant vyplývání nebo při hledání významů pro své objekty studia, tj. věty.

V logice imperativů je, možná i kvůli tomu, že je oproti logice indikativů mladší a méně rozvinutá, vliv inspirace praktickým světem často podstatně výraznější, než například u klasické logiky. Tento přístup patrně pramení z toho, že imperativy jsou primárně určeny k interakci ve světě, vydáním předpisu chceme obvykle dosáhnout nějaké akce, která se reálně projeví. Přestože obecně takový přístup ke studování imperativů nepovažuji za ideální, ani já se mu v práci občas neubráním.

Kapitola 1

Hareovo přesvědčení

V této kapitole představím krátce základy Hareovy filosofie a na ně navazující práce v oblasti logiky. Podrobně rozebereme jeho přístup k logickému zkoumání imperativů a také první kritiky tohoto přístupu. V závěru kapitoly se budeme věnovat i inferencím obsahujícím věty různého modu, což bude pravý čas pro formulování a analýzu Hareovy teze.

1.1 Východiska Hareovy filosofie

Richard Merwyn Hare se narodil ve Velké Británii poblíž Bristolu 21. března roku 1919¹. Jeho otce podnikatele zasáhla recese dvacátých let a v roce 1929 pod tlakem událostí umírá. Hareova matka zemřela pět let poté. Poručníci, většinou příbuzní z matčiny strany, mu nicméně dopřáli možnosti vzdělávání. V roce 1937 nastoupil na oxfordskou kolej Balliol.

Po vypuknutí druhé světové války se však přihlásil ke službám královského vojska a v roce 1940 byl vyslán do Indie. Strávil tam rok, zejména v bojích s Japonci, až byl nakonec zajat v únoru 1942, kdy padl Singapur. Propuštěn byl po třech a půl letech, až na konci války. V zajetí sepsal své první zásadnější filosofické dílo, *Esej o monismu*. Později ho sice odsoudil², ale je zjevné, že už v něm nabral základní směr, kam se jeho dílo bude nadále ubírat, totiž k etice a filosofii morálky. Mimo jiné zde vymezuje pojmy poznávání a vůle:

„We say that a man cognises something when he is consciously affected by it; we say that he wills something when he consciously

¹Primárním zdrojem pro tuto životopisnou část je text A. W. Price [22].

²[25], str. 201

causes it.... Cognition is the passive, will the active function of personality.“³

Prvním oficiálně publikovaným vědeckým Hareovým článkem byl v roce 1949 *Imperative sentences*, o němž je podrobněji řeč dále (1.2). Po třech letech následovalo zásadní dílo *The Language of Morals*, ve kterém byla mimo jiné formulována námi studovaná teze. O něm proto více v dalších kapitolách. Svě práce v oblasti etiky psal pod dvěma hlavními vlivy, emotivismu (vůči němu se vyhranil už v Eseji o Monismu a později také v [7]) a Kanta⁴. Z přednášek H. J. Patona o Kantovi se dozvěděl o tom, že imperativy spadají do sféry rozumu, uvažování, filosofie a na základě toho se pustil do studií imperativní logiky. Jistě také pod vlivem Kanta formuloval metaetickou teorii **univerzálního preskriptivismu**⁵, jejímiž dvěma pilíři jsou dvě vlastnosti morálních soudů: zobecnitelnost a normativnost⁶. Stanovení morálního pravidla je vždy obecným předpisem, to ho odlišuje od jiných předpisů. Podle první požadované vlastnosti se musí morální soud vztahovat na všechny možné adresáty a podle druhé pak musí být ten, kdo jej vydává, ochoten toto pravidlo také dodržovat. Kdo vydává morální pravidlo, musí zohlednit, že se kdykoli může dostat do situace, kdy bude adresátem tohoto pravidla. Z toho také vychází tvrzení v [8]: „*Já* neznamená konkrétního člověka, každý z nás může být čímkoli.“ A podobně v [25]: „*Já* můžu být Napoleon. Svět, ve kterém bych byl Napoleonem, by byl jiným světem, ale nikoli odlišným v obecných vlastnostech.“ Těmito příklady samozřejmě chce Hare jen zdůraznit požadovanou obecnou platnost morálních soudů nebo pravidel. P. Kolář a V. Svoboda v knize *Logika a etika* ([13]) shrnují podstatu univerzálního preskriptivismu v několika tezích:

1. o mravních otázkách lze racionálně uvažovat, přičemž
2. mravní soudy nejsou redukovatelné na deskriptivní tvrzení

³„Řekneme, že člověk něco poznává, je-li si vědom toho, že to na něj má nějaký vliv; řekneme dále, že má k něčemu vůli, pokud se to vědomě snaží ovlivnit. Poznání je pasivní, vůle pak aktivní funkce osobnosti.“ Zdrojem citace je [22], kde je uvedeno, že Hareova esej je k dispozici v knihovně Balliolské koleje.

⁴H. M. Curtler píše ve svém článku [2], že přestože je Hare Kantovi za mnoho vděčen, sám se nikdy za kantiána neoznačuje. A navíc by podle Cutlera byla chyba Harea za kantiána považovat.

⁵Viz [7], [8], dále například *Freedom and Reason*, 1967, *Universalisability*, 1955

⁶V originále *universalisability and prescriptivity*.

3. mravní soudy mají preskriptivní význam
4. mravní soudy jsou zevšeobecnitelné
5. mravní soudy mají též deskriptivní význam
6. pravidla, na nichž lze založit racionální usuzování o mravních otázkách, jsou tvořena pravidly, kterými je dána 'logika' preskriptivního jazyka ('logika imperativů'), společně s pravidly a charakteristikami specifickými pro význam mravních soudů⁷

Protože na velmi krátkém prostoru nabízím jen několik střípků z rozsáhlého díla, dovolím si ještě zastavit se u otázky víry. Hare se sám nazýval křesťanským empiristou a i pod vlivem moderního skepticismu, který ho od víry odrazoval, se tázal „Jaký je rozdíl mezi tím, že existuje transcendentní Bůh, který naslouchá modlitbám a podle toho řídí události, a tím, že se prostě události nějak dějí?“ A odpovídal si, že žádný.⁸ Richard Hare zemřel 29. ledna roku 2002.

1.2 Imperativy jsou předmětem logického bádání

Už v úvodu své vědecké dráhy R. M. Hare usoudil, že pravidla, která jsou jistě stěžejním předmětem etiky, je třeba studovat i z hlediska logiky. Pregnantně tento názor vyjádřil v úvodu svého díla *The Language of Morals*:

„Ethics, as I conceive it, is the logical study of the language of morals.“⁹

Nikdo se totiž nemůže vyhnout otázce *Co mám dělat?*, každý si ji v nějaké chvíli života pokládá. V odpovědích na otázky tohoto druhu používáme preskriptivního jazyka. Vzhledem k tomu, že otázka *Co mám dělat?* je prakticky základním pilířem etiky, vzniká silná potřeba porozumění jazyku, v němž je na ni odpovídáno, v němž jsou tedy etické problémy řešeny. Ve svém studiu etiky Hare podporuje systematický přístup od základů a formuluje si tak i cíle bádání: „Nejprve se vypořádám s nejjednodušší formou

⁷[13], str. 78 a 79

⁸Price cituje z Hareovy eseje *The Simple Believer in Essays on Religion and Education*.

⁹„Etika je v mém pojetí logickým studiem jazyka morálky.“ [7], úvod.

preskriptivního jazyka, obyčejnou rozkazovací větou.¹⁰ Přestože toto tvrdí ve své monografii z roku 1952, ono vypořádání se s rozkazovacími větami nabídl společnosti už dříve, v roce 1949 v článku *Imperative sentences*¹¹. Hare v něm rozebírá základy imperativní inference, dochází jasně k závěru, že rozkazovací věty mohou být součástí logického odvozování stejně jako věty oznamovací. Tvrdí, že logika imperativů existuje, ba co více, že není nijak odlišná od logiky indikativů a že jsou tedy rozkazy předmětem studia logiků¹².

Základoškolský gramatický kurz nás učí, že věty se dle postoje mluvčího dělí na oznamovací, tázací a žádací, což je nadkategorie pro věty rozkazovací a věty práci¹³. Dělení dle postoje mluvčího¹⁴ není shodné s dělením dle modu použitého slovesa. Například věta *Budeš držet hlídku od sedmi do devíti!* může vyjadřovat při vhodném podání stejný předpis a tedy stejný postoj mluvčího jako *Drž hlídku od sedmi do devíti!*, a je tedy větou rozkazovací. Současná gramatika češtiny už od dělení vět dle postoje mluvčího upouští, přestože ve školském pojetí zůstává.

Věty práci jsou tvořeny buď rozkazovacím způsobem sloves (*Dobře dojed!*), nebo oznamovacím způsobem (a v češtině přídavnými částicemi *kéž, at'*). Lze je tedy zkoumat v těchto kategoriích a v souladu s Harem se jimi nebudu nadále specificky zabývat. Otázky mohou být podle Harea nahrazeny imperativy. Nikoli samozřejmě zcela ekvivalentně, tedy zaměnitelně v jakémkoli použití, ale lze najít imperativní konstrukce se stejným významem¹⁵. Klade-li mluvčí otázku doplňovací, například *Kdo je za dveřmi?*, jakoby říkal *Řekni jméno osoby, která je za dveřmi!* Otázku zjišťovací, například *Jsi ženatý?*, navrhuje Hare nahradit konstrukcí *Jsem/nejsem* ženatý. *Nehodící se škrtněte!*¹⁶

Vzhledem k tomu, že jsme věty práci i tázací převedli na imperativy, a větami oznamovacími se logika jistě zabývá, zbývá při hledání odpovědi na to, jestli má logika vstupovat i do jiných oblastí, zabývat se větami rozkazova-

¹⁰[7], kapitola 1.1

¹¹[6], vyšlo v časopisu *Mind* v lednu 1949

¹²[6], str. 37

¹³Bližší například Havránek, B. a Jedlička, A.: *Česká mluvnice*, SPN 1981, str. 323 a dále.

¹⁴Hlavsa a kol.: *Český jazyk pro střední školy*, SPN 1997 používá termín „dle záměru mluvčího“.

¹⁵Viz [6], str. 24: „It would seem, in fact, that questions can be translated without loss of meaning into commands.“ „Vypadá to, že otázky mohou být vlastně přeloženy do formy předpisů bez ztráty významu.“

¹⁶Používám příklady z Hareova článku [6].

cími. Postupujeme i nadále dle článku *Imperative sentences*. Pohlédneme ve stručnosti na to, co mají společného s tvrzeními a v čem se naopak od nich liší. Rozkazovací způsob sloves, a tedy i rozkazovací věty jsou ve svém použití omezeny. Předně není možné rozkazovat v minulém čase. Další omezení vychází z běžného použití imperativů, které mluvčí vyslovuje, pokud chce někoho přimět k tomu, aby něco udělal. Málokdy se tedy setkáváme s imperativem v první osobě. Sportovní diváci mají v oblibě pokřik *Pojďme, hoši, dáme gól!*, naopak na vědeckých přednáškách zaslechneme často *Zaměřme se teď na tento problém*. Imperativy v první osobě jednotného čísla se vyskytují podstatně řídkěji, český jazyk ani rozkazovací způsob sloves v první osobě nemá¹⁷. V češtině sami sobě můžeme přikázat větou v budoucím čase - *Ted' hodím šestku!* - nebo opisem s využitím částice - *At' prasknu!* Takové věty budí spíše dojem, že jsou větami pracími. Běžně se také nesetkáváme s imperativem ve třetí osobě¹⁸. Zajímavým extrémálním případem je předpis *At' hned přijde!*, který může král vydat svému sluhovi a přitom mít na mysli svého komořího.

Pravidla tvorby a užívání imperativního slovesného způsobu a potažmo také imperativních vět, studujeme v závislosti na jazykovém prostředí. Jak podotýká už Hare¹⁹, například v řečtině existuje rozkazovací způsob pro třetí osobu jednotného i množného čísla. A v hindštině existuje dokonce i imperativ v první osobě singuláru, který v překladu znamená zhruba *Prosím, přikáž mi, abych udělal....*. Tyto formy ale Hare považuje za výjimky nebo dokonce podivnosti („oddities“).

Abychom mohli rozkazovací věty zahrnout do běžného logického diskursu, pokusíme se zmiňovaná omezení, zmiňované odlišnosti od oznamovacích vět odstranit, respektive zdůvodnit, proč se na ně není nutno ohlížet. Představíme tedy Hareův způsob, jakým imperativní věty vytvářet bez těchto restrikcí a jak chápat imperativní věty, aby se na ně uvedené restrikce nevztahovaly.

Nejprve se vypořádáme s omezením časovým. Místo abychom čas vykonání předpisu určovali časem²⁰ použitého slovesa relativně, můžeme tento

¹⁷Havránek, B. a Jedlička, A.: *Česká mluvnice*, str. 110

¹⁸Ve staré češtině platily výrazy typu *požehnej* jak pro osobu druhou, tak pro osobu třetí. Dnes má tato forma jen význam osoby druhé. Zbytky původního stavu jsou zachovány například v obratech spojených s vírou (*Pomáhej Pánbůh, Vem to čert!*) nebo pak ve výpovědích s podmětovými zájmeny *každý, nikdo*, kupříkladu *Každý jedne podle svého svědomí*. Viz [12], §802.

¹⁹[6], str. 25

²⁰Drobné zmatení je zapříčiněno dvojným významem slova „čas“. Je totiž používáno jednak ve smyslu gramatickém - čas minulý, přítomný nebo budoucí -, jednak ve svém smyslu

čas vyjádřit vzhledem k nějaké pevně dané události, dejme tomu narození Krista. Tím pádem chvíle, v níž se událost stala, děje nebo stane, není určována časem použitého slovesa, ale datem. Například *Česká republika vzniká se začátkem roku 1993*. Pro každou představitelnou událost lze tedy nalézt rozkazovací větu, která říká, že se daná událost má stát. Typicky půjde o rozkazovací větu, která bude formulována z pohledu někoho, kdo žije před událostí a kdo si přeje, aby se událost stala. *Česká republiko, vznikni se začátkem roku 1993!* může smysluplně říci kdokoli v roce 1992. Možnost utvoření rozkazovací věty je samozřejmě nezávislá na možnosti vyslovení této věty, takže není třeba se zatěžovat obavami o existenci mluvčího nebo například používaného jazyka. Zdali byla taková rozkazovací věta vyslovena, je ovšem kontingentním faktem, a tedy to rozhodně není předmětem studia logiky. Pro každé tvrzení popisující nějakou událost, si lze představit odpovídající imperativní větu, která rozkazuje, aby daná událost nastala. Tuto argumentaci vede Hare velmi stručně a například v ní zcela opomíjí věty, které nepopisují jednorázové události. Pro příklad použijme již dříve uvedený imperativ *Nekuřte!* Dejme tomu, že tři dámy v baru Bar v Brně dne 16. května 2009 nekouřily. Jde-li o událost v tom smyslu, v jakém o ní píšeme v tomto odstavci, je popisována indikativem *Tyto tři dámy v baru Bar v Brně dne 16. května 2009 nekouří*. Pak si lze také představit imperativní větu, která předepisuje, aby taková událost nastala. *Vy tři dámy, v baru Bar v Brně dne 16. května 2009 nekuřte!* Ovšem o větě *Nekuří* těžko můžeme říci, že popisuje nějakou událost. Jak bychom ale jinak dospěli k imperativu *Nekuřte!*? Dále v článku Hare tuto svou úvahu, že ke každé větě v indikativním modu existuje věta v modu imperativním, rozšiřuje. Přestože v této původní argumentaci šlo o tvrzení popisující události, využívá ji i pro tvrzení popisující stav věci²¹, což vypadá problematicky, viz například *Dvojko, buď větší číslo než pětka*. O různých způsobech přechodu mezi tvrzeními a předpisy bude řečeno více v (2.2).

Ještě větší zmatení se zdá vyvěrat z toho, že Hare zakládá vztah mezi indikativy a imperativy na událostech ve světě. Pokud dámy v baru nekouřily, lze si představit jako imperativ předepisující, aby daná událost nastala, třeba právě větu *Nekuřte!* Jenže tu samou větu si můžeme představit, i pokud studujeme událost popsanou indikativem *Páni v Praze nikdy nekouřili*. Na

původním - čas události. V anglickém originále článku vzhledem k používání „tense“ a „time“ k těmto komplikacím nedochází.

²¹„It must be possible, instead of stating this state of affairs to be the case, to command it to be the case.“ [6], str. 35

to, proč by měl být v obou případech výsledkem stejný imperativ, lze asi zhruba odpovědět tímto argumentem: věty mají velmi podobnou jazykovou strukturu a navíc obsahují v přísudku stejné sloveso. Do větších problémů se dostaneme, pokud zapojíme do svých úvah, které by samozřejmě měly být na užívaném jazyku nezávislé, například angličtinu. Sloveso *go* má v angličtině dva významy - jít i jet. Pokud Angličan popisuje událost větou *Britney goes to Hollywood on 16th May of 2009*, jaký imperativ si má Čech představit, že předepisuje, aby tato událost nastala? *Britney, jed' 16. května 2009 do Hollywoodu!*, nebo *Britney, jdi 16. května 2009 do Hollywoodu!?* Nastínil jsem tedy několik nejasností, které se přechodu od indikativů k imperativům týkají, ale Hareovo tvrzení, že ke každému indikativu popisujícímu událost lze nalézt imperativ předepisující, aby tato událost nastala, jsem fundamentálně nezpochybnil.

Konstatovali jsme také, že rozkazovací způsob slovesa a tím i rozkazovací věty jsou omezeny také v použití pro různé gramatické osoby. Těchto omezení se nyní zbavíme. První osoba plurálu je v rozkazovacích větách používána, například *Pojd'me domů*. První osobu singuláru můžeme z diskursu vyloučit s tím, že sobě nepotřebujeme předepisovat, abychom věci konali, stačí je prostě konat. Kdybychom nebyli schopni dělat cokoli, aniž bychom si to přikázali, měli bychom první osobu imperativu. Naopak kdybychom byli všemocní, využili bychom výrazně imperativ třetí osoby, mohli bychom totiž vyžadovat plnění rozkazů od všech lidí, potažmo i věcí. V takovém případě by cokoli mohlo být předmětem našeho rozkazu, tedy jakákoli událost popisovaná tvrzením by mohla být vyžadována imperativní větou. Mezi tvrzeními a rozkazy by existovala jednoznačná korespondence. Že tomu tak v přirozené řeči není, je známkou toho, že nejsme všemocní. Což je ovšem znovu kontingentní fakt, který logika nezajímá. Jinými (Hareovými) slovy logik je oprávněn tvořit imperativy všech časů i osob²².

Poté co jsme se vyrovnali s rozdílnostmi v použitelnosti rozkazovacích a oznamovacích vět, přesuňme se k jejich rozdílnostem ve vztahu k faktu²³, čímž rozumím k popisované nebo rozkazované události či situaci. Oznamovací věta říká, že něco je, rozkazovací pak, že něco má být. Kupříkladu

1. *Služko, uveďte paní Prendergastovou do jejího pokoje!*

²²„I shall therefore assume that a logician is entitled to construct imperatives in all persons and in all tenses“ [6], str. 27

²³Slovo fakt je zde Harem použito ve smyslu Wittgensteinova Tractatu [33], tedy jako stav věcí, jenž je předmětem myšlenky potažmo věty.

2. *Služka vás uvede do vašeho pokoje, paní Prendergastová.*

Obě tyto věty hovoří o situaci, která může nastat a která nastane, pokud služka dovede paní Prendergastovou po schodech do patra, otevře jí dveře a tak dále. Označíme-li symbolem t čas krátce po vyslovení vět, můžeme tuto situaci, tedy tento společný fakt, jímž se obě věty zabírají, popsat jako

Uvedení paní Prendergastové do pokoje služkou v čase t .

Odkrojili jsme tedy ze dvou vět v rozdílných modech jejich společnou část. Ta však není větou. Je ovšem základem, ke kterému stačí připojit cosi, co vyjádří postoj mluvčího k faktu, tedy modus věty, a vznikne větný celek. Hare vytváří v uvedeném příkladu tyto dvě umělé konstrukce, které jsou ekvivalentní původním dvěma větám²⁴:

1. *Uvedení paní Prendergastové do pokoje služkou v čase t , prosím.*

2. *Uvedení paní Prendergastové do pokoje služkou v čase t , ano.*

Jak bylo dříve ukázáno, tento technický postup můžeme aplikovat na jakoukoli indikativní a imperativní větu, stačí jen najít onu část, která je jim oběma společná. Nezapomeňme, že jsme uvedli, že logik může sestrojít ke každému tvrzení odpovídající rozkaz. Konstrukt popisující zcela neutrálně situaci nebo fakt, tedy část, která je společná větě oznamovací a odpovídající větě rozkazovací, je nazývána **phrastic**, druhý díl, který vyjadřuje modus věty, postoj mluvčího, je **neustic**²⁵. Phrastic vyjadřuje, o čem se mluví, neustic pak, jakým větným modem se o tom mluví.

Podstatným argumentem Hareovy teorie je nyní to, že všechny logické části věty jsou součástí phrastic. A tedy že inference se účastní pouze phrastic, nezávisle na modu věty. Což znovu dokládá na příkladu. Ze dvou tvrzení o blízké budoucnosti

Použiješ sekyru nebo pilu.

Nepoužiješ sekyru.

²⁴[6], str. 27

²⁵V Hareově původním článku [6] jsou používány termíny **descriptor** a **dictor**, ale v novější verzi pojednání publikované v [7] už se objevují tyto. Phrastic je společným kořenem indikativní a imperativní věty, proto by možná nejvhodnějším českým překladem bylo právě slovo **kořen**. Neustic bychom pak mohli překládat jako **postoj**.

odvodíme

Použiješ pilu.

Což převedeno na významové ekvivalenty s explicitně viditelnými phrastic a neustic vypadá takto:

Použití sekyry nebo pily tebou v blízké budoucnosti, ano.

Nepoužití sekyry tebou v blízké budoucnosti, ano.

Použití pily tebou v blízké budoucnosti, ano.

Dejme tomu, že bychom po někom chtěli, aby zajistil, že se výše uvedené věty stanou pravdivými. Vyslovíme tedy dvě rozkazovací věty a z nich vcelku přirozeně odvodíme třetí: *Použij sekyru nebo pilu. Nepoužívej sekyru. Tedy použij pilu.* Chceme-li zdůraznit phrastic-neustické členění jednotlivých vět, píšeme:

Použití sekyry nebo pily tebou v blízké budoucnosti, prosím.

Nepoužití sekyry tebou v blízké budoucnosti, prosím.

Použití pily tebou v blízké budoucnosti, prosím.

Vidíme, že phrastic u obou odvození zůstávají nezměněny, modus věty, postoj mluvčího k faktu na ně nemá vliv. Logická struktura a všechny části, které se účastní odvozování, jsou obsaženy ve phrastic. Na základě toho Hare tvrdí, že je správné, aby se logik imperativy zabýval.²⁶

1.3 Problémy a první kritiky

Přestože Hareova řešení imperativní inference jsou prezentována jasně a suverénně, jak tomu u něj ostatně bývalo zvykem²⁷, problémů se při studiu článku

²⁶[6], str. 37

²⁷V životopise [22] na str. 130 stojí: „Hare věřil, že zdánlivý nesouhlas s jeho prací může být vyřešen, jakmile budou odstraněna místa nedorozumění, což se zakládalo na předpokladu, že námitky vůči jeho názorům vznikaly jen na základě zmatení.“

[6] v hlavě čtenáře vynoří hned několik. Ty základní postihuje už kritika A. F. Peterse [18]. Podle něj není vhodné slučovat rozkazovací věty a rozkazování jako takové. Rozkaz je podle Peterse jistým použitím jistého druhu věty, většinou věty imperativní. Někdy může být k vydání předpisu vyslovena věta, která není větou rozkazovací (*Budeš držet hlídku od sedmi do devíti*). Naproti tomu často používáme rozkazovací věty k jiným řečovým aktům než je předepisování. Například jimi radíme (*Zeptej se svého doktora*), žádáme (*Podej mi prosím ten krém*), zastrašujeme (*Zkus mě ještě jednou praštit!*) a podobně. Petersovi stačí, že Hare nezaujímá jasné stanovisko v těchto šedých zónách členění imperativních vět, a už v úvodu své kritiky konstatuje, že neschopnost této distinkce je přímo zdrojem Hareova chybného závěru o logice imperativních vět.

Proti souhrnnému nakládání s imperativy, potažmo proti označení *Logika imperativů* se ohrazuje také Nicolas Rescher v [23]. Tvrdí, že „rozkazovací věty“ je označení pro širokou gramatickou kategorii, zatímco „předpisy“ jsou podstatně užší funkčně vymezenou skupinou. Imperativními větami můžeme podle Reschera totiž vyjádřit například i prosté faktické sdělení. Věta *Chceš-li navštívit nejstarší dochovanou budovu v České republice, navštiv Budečskou rotundu* má tentýž význam jako *Budečská rotunda je nejstarší dochovanou budovou v České republice*. O tom, že předpisy jsou vymezeny svou funkcí, není sporu. Jak už jsme ovšem uvedli dříve, není možné tvrdit, že kategorie rozkazovacích vět je kategorií předpisů nadřazená. Najdeme předpisy, které nejsou vyjádřeny rozkazovacími větami (opět *Budeš držet hlídku....*), a také věty se slovesem v rozkazovacím modu, které nevyjadřují předpis (viz *Budečská rotunda*). Proto dle mého ani nelze říct, že předpisy jsou podstatně užší skupinou.

Na základě Rescherovy námitky se také můžeme zamyslet nad tím, nevyjadřuje-li vlastně každá rozkazovací věta prosté faktické sdělení, a to tímto způsobem²⁸:

Udělej toto! ≈ Pokud toto neuděláš, budeš potrestán.

Podrobněji se ovšem různým způsobům přisuzování významu imperativním větám budeme věnovat později v kapitole 2.

Několik Petersových námitek je rázu technického. Například napadá způsob, jakým se Hare vypořádává s otázkami. Přestože je možné si představit

²⁸Převod imperativů na indikativy za využití hrozby sankce navrhuje například H. G. Bohnert v [1].

situace, kdy lze místo položení dotazu *Kdo je za dveřmi?* vydat předpis *Řekni jméno osoby, která je za dveřmi*, aniž by došlo k významové změně, je asi i dost situací, v nichž taková záměna možná není. Může se totiž stát, že mluvčí nemá dostatečnou autoritu k předepisování dotazovanému. Nebo takovou záměnu nedovoluje protokol, těžko si dovedeme představit, že předepisujeme dejme tomu britské královně. Druhý typ nahrazení otázky rozkazovací větou (*Jsem/nejsem* ženatý. *Nehodící se škrtněte!*) je podle Peterse ještě více problematický. A to zkrátka proto, že ho jen těžko lze využít v mluveném projevu. Dítě, které ještě neumí psát, nebo starý člověk, který už nemůže psát, by ovšem měli mít možnost tuto záměnu v principu provádět.

Souhrnně tyto námitky vyčítají Hareovi nezáměr o používání jazyka v reálných řečových aktech. Z mého pohledu jsou však jen okrajové, neboť vyjadřují neochotu povznést se právě nad komplikace vycházející z reality světa, v němž se pohybujeme. Hare konstruuje logiku imperativních vět²⁹ jako systém, v němž samozřejmě nelze postihnout všechny výjimky vznikající při používání rozkazovacích vět, který ale principiálně zachycuje inference mezi nimi (a pomáhá určovat, která zdůvodnění, které typy argumentací či které důkazy jsou přijatelné a které ne). Klasická logika také vzniká reglementací přirozeného jazyka a je zjevné, že například v klasické logice užívaná materiální implikace není věrným zachycením všech přirozeně-jazykových vět vyjadřujících vztah příčiny a důsledku. Například věta *Když budete zlobit, nedám si dnes po večeři viržínko* zní sice jako krystalický případ příčinně-důsledkového vztahu, který nám v klasické výrokové logice nezbyvá než reprezentovat materiální implikací ($Zl \rightarrow \neg Vi$), ale ze zkušenosti víme, že jde vlastně o ekvivalenci. Pravdivost uvedené věty je pro mluvčího příslibem viržínka, pokud děti zlobit nebudou.

Peters se v této první části své kritiky projevuje jako zastánce imperativologického pragmatismu, nejpodstatnějším je pro něj užitek potenciálně existující logiky imperativů v reálně provozovaných řečových aktech. Tento postoj je u imperativologických skeptiků (zastánců toho, že logika imperativů nemůže existovat) poměrně běžný, přestože je značně rozporuplný, možná bych řekl nespravedlivý. Na rozdíl od indikativních vět, které jsou logici zvyklí zkoumat jako jazyková vyjádření nezávislá na vnějším světě, různé kritiky logiky imperativů³⁰ jsou založeny na její závislosti na kontingentních okol-

²⁹Přesněji řečeno začleňuje imperativní věty do diskursu klasické logiky, nevytváří nový systém.

³⁰Mimo Peterse například J. Hansen v [4].

nostech. Rozkaz podle takového přístupu je uskutečněn jen splněním mnoha podmínek. Rozkaz je vysloven mluvčím, je určen adresátovi a navíc, aby byl rozkazem, je nutné, aby byl vysloven upřímně, to jest nikoli například pro zábavu nebo nevědomě. Existence rozkazovací věty, kterou pro účel předpisu mluvčí pronese, je další z takových podmínek. Přičemž existencí věty se v tomto pohledu míní jednak to, že je tvořitelná jazykově, gramaticky, jednak i to, že je pronesena. Významem rozkazovací věty je tedy rozuměn význam určitého mluvnického aktu³¹. Přestože je v logice indikativů jistě platný úsudek

Zavíráš okno a hraješ na klavír.

—

Hraješ na klavír.

a to dokonce, aniž bychom spoléhali jen na klasický výrokový počet, v logice imperativů je z tohoto pohledu, tedy z pohledu zohledňujícího reálné užití imperativů úsudek

Zavři okno a hraj na klavír!

—

Hraj na klavír!

už částečně nejasný, protože cílem mluvčího bylo, aby adresát vykonal obě předepisované činnosti, aby totiž nerušil sousedy. Pokud by si adresát z vydaného předpisu *Zavři okno a hraj na klavír* mohl odvodit předpis *Hraj na klavír* a ten splnit, byla by logika imperativů nevhodným poradcem pro reálné řečové akty.

Jörg Hansen ve své dizertaci [4] rekapituluje Hareovu definici vyplývání:

„A sentence p entails a sentence q if and only if the fact that a person assents to p but dissents from q is a sufficient criterion for saying that he has misunderstood one or other of the sentences.“³²

³¹Tak to formuluje V. Svoboda v dosud nevydaných textech.

³²„Věta q vyplývá z věty p právě tehdy, když fakt, že někdo přijímá p a odmítá q , je dostatečným důvodem pro to, abychom oprávněně prohlásili, že neporozuměl jedné nebo druhé z těchto vět.“ [7], §2.4

Přestože Hansen dává tuto definici do kontextu imperativních inferencí³³, tato definice je Hare formulována obecně, nikoli jen pro imperativy, což Hansen opomíjí. Větou zde Hare rozumí větu užitou jistým mluvčím při jisté příležitosti. Protože při různých příležitostech mohou mluvčí užívat slova s různým významem, také se různí to, co z jejich vět vyplývá. Taková definice je poněkud obtížně přijatelná, protože bychom ji mohli chápat tak, že vyplývání je relací mezi vyřčenými větami, tedy mluvnickými akty. Logické vyplývání bychom ovšem měli chápat jako relaci mezi větami jako takovými.

Hansen dále rozvažuje o tom, co znamená, že člověk **přijme**³⁴ imperativ, respektive předpis jím nesený.³⁵ Pokud Janova matka přikáže svému synovi *Jane, uklid' ze stolu a umyj nádobí!* a Janův mladší bratr zopakuje *Jane, umyj nádobí!*, jaký z těchto předpisů Jan přijímá? Podle tvaru zdánlivě platného úsudku

Uklid' ze stolu a umyj nádobí!

—
Umyj nádobí!

by měl Jan přijmout předpis vydaný svou matkou i předpis vydaný svým mladším bratrem, jehož autoritu ovšem Jan neakceptuje. A tedy přijímá premisu úsudku, nepřijímá závěr, ale přesto nelze říci, že by některé z vět neporozuměl. V tomto příkladu byli přítomni dva předepisující mluvčí, což se zdá situaci komplikovat. Další příklad tedy využívá jen jednoho mluvčího. Je sice poněkud extrémní, pohádkový, ale jen pro zjednodušení. Jeho analogie lze nalézt i v nepohádkovém světě. Zlatá rybka slíbila rybáři Janovi splnit tři přání. Třetím Janovým přáním bylo *Uklid' ze stolu a umyj nádobí!* a čtvrtým

³³„Hare has argued that an imperative inference is one where someone who assents to all imperative premisses must also assent to the imperative conclusion.“ [4], str. 29

³⁴Ideálním překladem slova **assent** zřejmě není přijmout, ale souhlasit. V kontextu, ve kterém ale my budeme používat tuto definici nejčastěji, tedy v kontextu imperativů volím sloveso přijmout ve smyslu přijmout za své.

³⁵Hansen si klade otázku „What does it mean that a person 'assents' to a command?“, na kterou ovšem Hare odpověděl v tomtéž spise v §2.2: „If (...) we assent to a second-person command addressed to ourselves, we are said to be sincere in our assent if and only if we do or resolve to do what the speaker has told us to do.“ „Pokud přijmeme předpis, jehož jsme adresátem, řekneme, že ho přijímáme upřímně, právě tehdy, pokud učiníme nebo zařídíme, aby bylo učiněno to, co nám mluvčí přikázal.“ Podobně explicitně se Hare vypořádává i s definováním přijetí předpisu, který je vyřčen v jiné než druhé osobě.

práním bylo *Umyj nádobí!* Čtvrté přání ale personifikovaná ryбка nepřijímá, at' už je jakékoli, přestože mu rozumí, a tedy tento imperativ nevyplývá z třetího imperativu. Uvádím tuto Hansenovu argumentaci jako příklad dalšího zpochybnění Hareovy konstrukce, potažmo existence logiky imperativů, na základě zkušeností skutečného světa.

Již jen krátce k tomuto tématu poznamenám, že z tohoto hlediska by měly být nepoužitelné nejen některé úsudky, ale už přímo některé samotné imperativy. V dříve uvedeném příkladu, *Česká republiko, vznikni se začátkem roku 1993!* rozkazujeme neexistujícímu objektu, což je nesmyslné. Z toho by mimo jiné vyplývalo, že sloveso *vzniknout* by nemělo rozkazovací způsob. Dále by nemělo dobrý smysl rozkazovat třeba adresátům, kteří nás nejsou schopní vnímat, nebo kteří jsou například mrtví. Karel Jaromír Erben by v takovém případě vložil své hrdince do úst verš *Ty mrtvý, nevstávej a lež*³⁶ nesmyslně. A použitelnost následujícího verše *Pánbůh tě potěš a mne též*³⁷ by závisela na víře posuzujícího.

Závěrečná Petersova kritika v [18] pak směřuje k Hareovu závěru o existenci imperativních inferencí a o studovatelnosti sporu mezi předpisy. Podle Harea je kontradikcí k rozkazovací větě

Uvedení paní Prendergastové do pokoje služkou v čase t, prosím.

věta

Neuvedení paní Prendergastové do pokoje služkou v čase t, prosím.

Nicméně, podle Peterse vydávat protichůdné předpisy (*Služko, uveďte!* a zároveň, například o chvíli později *Služko, neuvádějte!*) neznamena odporovat si. Samozřejmě vyústěním takového počínání bude minimálně zmatená služka, která si nebude vědět rady, který předpis má vykonat, a vykoná pravděpodobně ten časově poslední vyřčený. Peters dokonce nepovažuje za správné označovat dvě zmíněné věty za kontradiktorní. Předpisy, v nichž takové věty jsou použity, se mohou vzájemně přebíjet. Použití rozkazovací věty může být podle Peterse nekonzistentní s použitím jiné, podle Harea k ní kontradiktorní. Uposlechnout předpisu, který jedna z vět svému adresátovi sděluje, může být neslučitelné s uposlechnutím předpisu, který sděluje věta druhá. Přesto však Peters nepovažuje takovou situaci za spor³⁸. Navazuje

³⁶K. J. Erben: *Kytice, Svatební košile*, například vydáno Rebcovým nakladatelstvím v Praze v roce 1947. Citovaný verš na straně 58.

³⁷ibid.

³⁸[18], str. 538

tím na Hareovu rozvahu o používání slov **pravda** a **nepravda** ve spojení s imperativními větami. Není-li, jak sám Hare tvrdí, správné říkat, že rozkazovací věta je pravdivá nebo nepravdivá, není podle Peterse ani možné o dvou takových větách říkat, že jsou kontradiktorické.

Imperativní inference jako takové Peters nezamítá, ale poukazuje na nedostatky v Hareově pojetí. Manželka se na svého muže obrátí se slovy *Utři nádobí nebo umyj podlahu!* Příčinnivý manžel pak bere takovou větu jako předpis a jde vykonávat jednu z jmenovaných činností, dejme tomu utírat nádobí. Hned nato ovšem manželka doplní *Nechod' utírat nádobí!* Pravděpodobně se rozhodla vyslovit tento svůj předpis z nějakých praktických důvodů a manžel má tedy před sebou úkol zjistit, co z požadavků jeho ženy pro něj vyplývá za program pro následující chvíli. Veden zdravým rozumem (nebo Hareovým příkladem se sekerou a pilou) dojde k závěru, že má jít umýt podlahu. Tento závěr z předpisů vydaných manželkou **vyplývá**. Zkrátka ovšem přijde manželka a řekne mu *Nemyj podlahu, zaměť' na prahu!* V tomto případě může být manžel, zvláště pokud je logikem, rozčarován. Manželův přirozený úsudek, že jeho žena po něm chce, aby umyl podlahu, nebyl správný. Namísto toho si ona přeje, aby zametl na prahu. A přestože se tedy zdálo být naprosto zřejmé, co z dříve vyslovených předpisů vyplývá, nemělo toto vyplývání adekvátní závěr. Podle Peterse je závěrem původního úsudku nikoli imperativní věta, ale prosté tvrzení, a sice *Moje manželka si přeje, abych umyl podlahu.*³⁹ Jenže ani tento manželův přirozený úsudek se nakonec neukázal jako správný.

Nedomnívám se, že v tomto směru lze s Petersem souhlasit. Představa úsudku tohoto tvaru:

Manželka: Utři nádobí nebo umyj podlahu!

Manželka: Nechod' utírat nádobí!

—
Logik: Moje manželka si přeje, abych umyl podlahu.

mi připadá nepřijatelná už kvůli kategorické kolizi. Ze dvou imperativních vět odvodit indikativní ovšem nezamýšlel snad ani Peters. V jeho pojetí by úsudek vypadal spíše takto:

³⁹Sluší se podotknout, že v tomto případě Peters neměl na mysli precizní logické vyplývání, ale spíše intuitivní odvoditelnost.

Moje manželka si přeje, abych utřel nádobí nebo umyl podlahu.

Moje manželka si přeje, abych neutíral nádobí.

—

Moje manželka si přeje, abych umyl podlahu.

V tomto případě jsme ale vypadli z logiky imperativů.

1.4 Smíšené inference

Dosud jsme se zabývali pouze příklady, v nichž jsme z imperativních vět odvozovali jiné věty imperativní⁴⁰. Přijmeme-li Hareovu konvenci, která umožňuje z libovolné dané věty ozmanovací vytvořit větu rozkazovací se stejným phrastic, můžeme ze sylogismu o Sókratovi

Muži jsou smrtelní.

Sókrates je muž.

—

Sókrates je smrtelný.

utvořit imperativní úsudek

Muži, buďte smrtelní!

Sókrate, buď muž!

—

Sókrate, buď smrtelný!

Redukce inferencí na phrastic by ale mohla naznačovat, že v jednom úsudku se mohou vyskytovat věty v různých modech. Jinými slovy, že je možné, aby se v premisách objevovaly věty obojího druhu, ale dokonce by mohlo být možné z imperativních premis usoudit na indikativní závěr. Nebo naopak. Jako první se k problému heterogenní inference vyjadřoval v novodobé filosofii Henri Poincaré v [20], který formuloval už v roce 1913 následující princip:

⁴⁰Rescher v [23] nazývá tyto inference homogenními, v protikladu k heterogenním, v nichž se vyskytují věty v různých modech

Si les prémisses d'un syllogisme sont toutes les deux à l'indicatif, la conclusion sera également à l'indicatif. Pour que la conclusion peût être à l'imperatif, il faudrait que l'une de prémisses au moins fût elle-même à l'imperatif.⁴¹

Tomuto principu vyhovuje například úsudek

Všichni muži jsou smrtelní.

Sókrate, buď muž!

Sókrate, buď smrtelný!

Ten jsme získali prostou aplikací Hareovy převodové konvence na jednu z premis. Protože v sylogismu je použit predikát, jehož realizace se v čase nemění, vlastnost *býti smrtelný* je trvalá, nejsme ani v použitém imperativu nuceni upřesňovat čas, kdy má být naplněn. Pokud ovšem predikát bude vyjadřovat krátkodobou vlastnost, může se úsudek stát kontraintuitivním.

Všichni, kdo jsou oblečeni v maskáčích, jsou nenápadní.

Sókrate, buď zítra oblečen v maskáčích!

Sókrate, buď zítra nenápadný!

Jenže zítra už mohou být všichni, kdo jsou oblečeni v maskáčích, naopak nápadní. V tomto úsudku se zdá být chyba odhalitelná celkem snadno. Smíchali jsme neodpovídající časová určení.

Co si přeje vyjádřit mluvčí, který použije tento sylogismus, ale za jeho hrdinu nevezme smrtelného Sókrata, ale nesmrtelného Prométhea?

Všichni muži jsou smrtelní.

At' je Prométheus muž!

⁴¹ „Jsou-li (obě) premisy sylogismu v indikativu, bude závěr také indikativní. Aby mohla být závěrem věta imperativní, je nutné, aby alespoň jedna z premis byla též imperativní.“ [20], str. 225

At' jsou někteří muži nesmrtelní!

Tento postup vypadá velmi problematičticky, za prvé se imperativem stalo původně indikativní tvrzení o mužích, za druhé jsme výrazně využili věcných znalostí o světě. Součástí úsudku není premisa *Prométheus je nesmrtelný*. Mohli bychom tedy například říci, že kdo tuto základní znalost nemá, nerozumí zcela druhé premise. Nicméně, poučený mluvčí, který pronese obě věty v premisách, může chtít stejně tak jako *At' je Prométheus smrtelný!*, což vyplývá ze sylogismu o Sókratovi, vyjádřit právě zmíněné *At' jsou někteří muži smrtelní!*

Jörg Hansen [4] poukazuje na základní nedostatky takových smíšených inferencí. Může při nich dojít k záměně toho, co je předepisováno, pokud přijmeme pravidlo, že mluvčí vydáním předpisu zároveň předepisuje učinit vše potřebné k jeho splnění:

Otevři dveře!

Aby bylo možné otevřít dveře, je třeba je nejprve odemknout.

Odemkni dveře!

Ale mluvčí vůbec nezdůrazňoval odemykání dveří ve svém původním imperativu, šlo mu například o to, aby vznikl průvan, tedy ho odemčení vlastně nezajímá. Nejedná se o logickou námitku, ale o výhradu pramenící z kontraintuitivnosti úsudku.

Může také dojít k tomu, že předepisující nezáměrně nabádá k porušení etických norem či zákonů:

Zaopatři své stárnoucí rodiče!

Své rodiče může zaopatřit jen ten, kdo vykrade banku.

Vykradni banku!

Dosavadní kontraintuitivní příklady jsme tvořili většinou tak, že jsme k imperativním premisám přidávali nějaké indikativní tak, abychom získali pochybný závěr. I bez využití indikativních premis ale můžeme zjevně problematický případ získat za využití **Rossova paradoxu**. Alf Ross [24] poukázal na možnou platnost tohoto úsudku:

Pošli tento dopis!

—

Pošli tento dopis nebo spal tento dopis!

Samotná inference tohoto tvaru je sice poněkud podezřelá, ale její nepřijatelnost začne přímo bít do očí ve chvíli, kdy ji začleníme do smíšené inference.

Pošli dnes tento dopis!

Tedy pošli dnes tento dopis nebo ho spal! / z předchozího

Nemůžeš poslat tento dopis dnes (pošta už je zavřená).⁴²

—

Spal tento dopis!

Parafrázuji zde Hansenův⁴³ příklad, v němž Romeo žádá odeslání dopisu po Merkuciovi. A pokud by se Merkuciovo uvažování řídilo tímto vzorem, byl by Romeo jistě zklamán, protože z jeho původního zadání *Pošli tento dopis!* při zohlednění **dalších vnějších okolností** Merkucio odvodil imperativ v podstatě rozporný s původním, *Spal tento dopis!* Ještě paradoxnější pak je, že stejným postupem by Merkucio mohl odvodit z původního zadání také imperativ *Nespal tento dopis!*

V logice indikativů, v klasickém výrokovém počtu bychom situaci, v níž Merkucio jde poslat dopis, popsali takto

i *Merkucio pošle dnes tento dopis.* (předpoklad)

ii *Tedy pošle dnes tento dopis nebo ho spálí.* (z i)

⁴²Pro logickou čistotu by asi bylo vhodnější formulovat tento předpoklad *Nepošleš dnes tento dopis*, platnost vztahu „nemůžeš → neuděláš“ si ale dovolme předpokládat.

⁴³[4], str. 22

iii *Nelze poslat tento dopis dnes (pošta už je zavřená).* (předpoklad)

iv *Merkucio spálí tento dopis.* (z ii a iii)

Oddělme z předchozího příkladu phrastic, tedy tu část každé věty, v níž (a jedině v níž) jsou podle Harea používány logické elementy jazyka, jinými slovy, tu část, která se účastní logického odvozování. Nazvěme takový „úsudek“ **holým**.

i *Merkuciovo posláání tohoto dopisu dnes*

ii *Merkuciovo posláání tohoto dopisu dnes nebo jeho spálení*

iii *Nemožnost posláání tohoto dopisu Merkuciem dnes*

iv *Merkuciovo spálení tohoto dopisu*

V článku [6], ve kterém Hare rozdělení na phrastic a neustic představuje, také uvádí, že je možné užívat rozdílné neustic v jedné inferenci, odkazuje se na Aristotelovy sylogismy⁴⁴, ale v té chvíli se do takové analýzy smíšených inferencí ještě nepouští. Přistoupil k ní ve své následující práci [7]. Je-li dán holý úsudek na úrovni phrastic, jako v našem případě, a je-li zároveň u každé premisy dán také neustic, jaký neustic má příslušet závěru?

Protože jsme vyšli z konkrétního příkladu, víme, že naším cílem je, aby závěr byl imperativní, tedy aby úsudek s explicitně viditelným rozdělením na phrastic a neustic vypadal takto:

i *Merkuciovo posláání tohoto dopisu dnes, prosím.*

ii *Merkuciovo posláání tohoto dopisu dnes nebo jeho spálení, prosím.*

iii *Nemožnost posláání tohoto dopisu Merkuciem dnes, ano.*⁴⁵

⁴⁴„The major is usually an universal imperative, the minor an indicative, and the conclusion either a further imperative, or an action which, so to speak, elides an imperative.“ [6], str. 34

⁴⁵V tuto chvíli poprvé narážíme na použití negativního tvaru věty v Harově phrastic-neustické interpretaci. Ve svém pojednání [6] Hare explicitně uvádí, že nelze použít tvaru *Možnost posláání tohoto dopisu tebou dnes, ne*. Slova *prosím* a *ano*, která při oddělování phrastic a neustic používáme, jsou neměnná a vyjadřují jen a pouze mód věty. Místo nich bychom mohli použít například symboly ! a :.

iv *Merkuciovo spálení tohoto dopisu, prosím.*

Odhlédněme od toho, že tento úsudek zůstává stále neintuitivním, jde nám teď o prozkoumání jeho struktury. Není nám ale známo žádné pravidlo, které by určilo, jaký neustic má být přiřazen závěru v závislosti na tvaru premis. Mohli bychom se například pokusit přiřadit holému úsudku mody jednotlivých vět takto:

- i *Merkuciovo posláání tohoto dopisu dnes, ano.*
- ii *Merkuciovo posláání tohoto dopisu dnes nebo jeho spálení, ano.*
- iii *Nemožnost posláání tohoto dopisu Merkuciem dnes, ano.*

iv *Merkuciovo spálení tohoto dopisu, prosím.*

Tento úsudek vypadá jako triviálně nepoužitelný, pokud přijímáme Poincarého princip. Zvolme tedy jinou variantu přiřazení neustic.

- i *Merkuciovo posláání tohoto dopisu dnes, prosím.*
- ii *Merkuciovo posláání tohoto dopisu dnes nebo jeho spálení, prosím.*
- iii *Nemožnost posláání tohoto dopisu Merkuciem dnes, ano.*

iv *Merkuciovo spálení tohoto dopisu dnes, ano.*

Zde už není nepoužitelnost inference tak zjevná, přesto můžeme konstatovat, že automaticky předpokládáme Merkuciovu obětavost, což bychom asi neměli. V úsudku je totiž implicitně obsaženo, že pokud Merkucio dostane předpis, aby dopis spálil, dopis spálí. A takovou trivializaci od logiky imperativů čekat nemůžeme.

Dostali jsme se tedy do situace, kdy umíme oddělit z vět (indikativních i imperativních) tu část, která „je zodpovědná“ za logické vztahy. A chceme se umět také vrátit od holých úsudků k smysluplným větám, o kterých už tím pádem budeme vědět, že mezi sebou nějaký logický vztah mají. Potřebujeme

tedy nějaká pravidla, která postulují, jaké neustic můžeme přiřazovat k holým úsudkům, aby vznikaly správné úsudky použitelné v přirozeném diskursu. Tím se dostáváme k ústřednímu tématu práce.

Dosud jsme ještě nezmínili úsudky, jejichž závěrem je tvrzení, ale v premi-
sách se přitom žádné tvrzení (žádný indikativ) neobjevuje. Příkladem takového úsudku je:

Antoníne, přilož do svého kotle uhlí.

—————
Antonín má svůj kotel.

Inferencí tohoto typu se Poincarého princip netýká, proto kdybychom je preformulovali do phrastic-neustického členění a zapomněli na původní formulaci, nic nám nenapoví, jaký neustic má mít jejich závěr.

Hareovým záměrem proto bylo formulovat pravidla, která nám v otázce modu závěru nějaké smíšené inference poradí. Učinil tak v [7], §2.5:

HT1 „No indicative conclusion can be validly drawn from a set of premisses which cannot be validly drawn from the indicatives among them alone.“⁴⁶

HT2 „No imperative conclusion can be validly drawn from a set of premisses which does not contain at least one imperative.“⁴⁷

Pravidlo HT2 je v podstatě nám již známý Poincarého princip. Říká, že není správné z nějakého tvrzení bez zohlednění jakýchkoli imperativních premis odvodit vyplývající imperativní závěr. Neformálně řečeno tedy není správné z toho, že něco je, odvozovat, že něco má být. Před tím varoval logiky a filosofové už David Hume ve své *A Treatise of Human Nature* z roku 1739⁴⁸. Ve slavné a často citované pasáži⁴⁹ z tohoto spisu Hume píše, že je překvapen, když místo obvyklého „je“ a „není“ nachází v systémech morálky zčistajasna

⁴⁶„Z množiny premis nelze oprávněně vyvodit žádný indikativní závěr, který není možné oprávněně vyvodit pouze z indikativních vět obsažených v množině premis.“

⁴⁷„Žádný imperativní závěr nelze oprávněně odvodit z množiny premis, která neobsahuje alespoň jeden imperativ.“

⁴⁸Humovo pojednání je převedeno do elektronické podoby a je dostupné na internetu. Odkaz uvádím v seznamu literatury pod [9].

⁴⁹„In every system of morality, which I have hitherto met with,... ..which are entirely different from it.“ [9], Book III, Part I, Section I, str. 521

objevující se „má být“ a „nemá být“. Tato nepatrná změna má velké důsledky pro samotný systém morálky (ale, jak vidíme, také pro logiku), a proto musí být pozorována a vysvětlena. Poincaré a Hare se tedy rozhodli pro tento přechod od „je“ k „má být“ stanovit podmínku, a sice existenci alespoň jedné premisy, která je tvaru „má být“.

První pravidlo je ovšem předmětem mého zájmu v této práci. HT1 je totiž tím, co ve své knize *The Logic of Commands* Nicholas Rescher nazývá **Hareovou tezí**⁵⁰. Poetičtěji je tento princip vyjádřen v říkance, která se traduje na Balliolské koleji Oxfordu od dob publikování [7]:

„My pupils I have always taught
You cannot get an 'is' from 'ought'.“⁵¹

V životopise [22], kde je říkanka otištěna, není uvedeno, je-li autorem sám Hare. Pravděpodobnější se zdá být, že ji vymyslel někdo jiný, protože v dalších verších si utahuje z Hareova zahledění do vlastních výsledků:

„This is the burden of my song:
'It's in my book, or else it's wrong.'“⁵²

Vrátíme-li se teď k Merkuciovi, vidíme, že poslední příklad, nevyhovuje HT1. Závěr *Merkucio spálí tento dopis* nevyplývá ze samotné premisy *Merkucio nemůže dnes poslat tento dopis*. Kdybychom chtěli z premis i, ii a iii odvodit indikativní závěr, mohl by znít například (triviálně) *Merkucio nemůže dnes poslat tento dopis*. Jiný netriviální⁵³ ale při zohlednění HT1 těžko, protože indikativní závěry můžeme odvozovat jen z iii. Pokusíme-li se vyvodit imperativní závěr, můžeme za použitelné premisy považovat také i a ii.

Protože i úsudek, který je zakončen imperativem *Merkucio, spal tento dopis!*, jsme považovali za kontraintuitivní, přestože vyhovuje HT1 i HT2, patří se uvést takový příklad, kdy se z nesprávného úsudku stane zohledněním HT1 správný. Tento příklad prezentuje Hare právě v [7].

Odnes všechny tyto krabice na nádraží!

Toto je jedna těchto z krabic.

⁵⁰[23], str. 73

⁵¹„Své žáky chtěl jsem naučit, že neodvodíš 'je' z 'má být'.“

⁵²„A tot' posláni písně mé: 'Platí, co jest mnou napsané.'“

⁵³Samozřejmě je možné odvodit například závěry obsahující větu *Merkucio nemůže dnes poslat tento dopis* jako jeden z disjunktů.

Odnesoš toto na nádraží.

Takový úsudek HT1 porušuje, a proto v závěru musíme odvodit větu v jiném modu. Místo tvrzení je třeba odvodit imperativ:

Odnes všechny tyto krabice na nádraží!

Toto je jedna z těchto krabic.

Odnes toto na nádraží!

Pokud by nebylo možné takový úsudek utvořit, nemělo by slovo *všechny* v imperativě žádný rozumný smysl⁵⁴. Při zohlednění HT1 i HT2 tedy dle Harea můžeme provádět smíšené inference a zahrnout imperativy do běžného logického diskursu.

1.5 Hypotetický imperativ

Z uvedeného pravidla HT2 připouští Hare jedinou výjimku, takzvaný **hypotetický imperativ**⁵⁵. Označuje tuto výjimku za velmi důležitou a podrobněji se jejímu popisu věnuje v další části svého textu. S hypotetickým imperativem už jsme se setkali, příkladem je *Pokud chceš navštívit nejstarší dochovanou budovu v České republice, navštív Budečskou rotundu!* Tento imperativ je ekvivalentní sdělení *Budečská rotunda je nejstarší dochovanou budovou v České republice.*

Abychom mohli charakterizovat hypotetický imperativ, tedy ten, který může být závěrem nějakého úsudku, jehož premisy jsou výhradně indikativní, podívejme se na strukturu takového úsudku. Hypotetický imperativ musí být omezen tak, že jakožto závěr inference s výhradně indikativními premisami sděluje jen to, co už v sobě implicitně obsahují i tyto premisy. Maximálně

⁵⁴[7], §2.5, více k tomuto v části 3.2.

⁵⁵[7], §2.5

může dále obsahovat pojmy, které je možné definovat za pomoci pojmů užitých v premisách.⁵⁶ Postačující podmínkou pro to, aby byl imperativ považován za hypotetický, není to, že má tvar *Pokud..., pak učiň to a to!* Například věta *Pokud je nějaké tvrzení nepravdivé, nevyslovuj ho!* není hypotetickým imperativem. Phrasticko-neustické rozdělení takové věty je *V případě, že je tvrzení nepravdivé, tvé nevyslovení tohto tvrzení, prosím.* Nebo kratěji *Tvé nevyslovování nepravdivých tvrzení, prosím.* Ale logická analýza pravých hypotetických imperativů je obtížná. První překážkou je v tomto případě často používané sloveso *chceš* (nebo jemu podobné, například *sháníš* v imperativu *Pokud sháníš doktora, sháněj Petra Nováka!*). V tomto kontextu totiž *chceš* neznamená *jsi ovlivněn citem nazývaným touha*, ale jde o logický pojem vyjadřující imperativ ve vedlejší větě⁵⁷. Proto by u pravého hypotetického imperativu měl být imperativní neustic už u věty začínající na *Pokud*, protože imperativní mod je skryt ve slově *chceš*. V takové situaci si Hare není jist, jak danou větu analyzovat.

Hypotetické imperativy ovšem neumožňují porušovat pouze HT2, jak uvádí Hare. Vzhledem k tomu, že mají i deskriptivní význam, můžeme je považovat za ekvivalentní odpovídajícím tvrzením. A proto se zdá, že je možné také z hypotetických imperativů odvodit indikativy.

Pokud sháníš doktora, sháněj Petra Nováka!

—
Petr Novák je doktor.

Takový úsudek porušuje Hareovu tezi (HT1), a je to přitom úsudek utvořený zřejmě na základě logických vlastností účastníků se vět, přestože není snadné formálně stanovit, jaké věty do kategorie hypotetických imperativů spadají. Více podobných příkladů představíme v kapitole 3.3. Konstatujme pro tuto chvíli, že je potřeba vyjmout hypotetické imperativy z „působnosti“ obou pravidel HT1 a HT2.

⁵⁶ „There must be nothing said in the conclusion which is not said implicitly or explicitly in the premisses, except what can be added solely on the strength of definitions of terms.“ [7], §3.2

⁵⁷ [7], 3.2

Kapitola 2

Jaký je význam imperativů

Zásadní otázka, která při studiu smíšených inferencí vyšla dobře najevo, zní: **Může být součástí logického odvozování objekt, kterému nelze přiřadit pravdivostní hodnotu?** Možnosti, jak na tuto otázku odpovědět, jsou dvě. Můžeme se pokusit přiřadit imperativním větám něco, co by pravdivostní hodnotu nahrazovalo, a začlenit je tak do běžného logického diskursu. Můžeme také přistoupit na to, že pravdivostní hodnotu ani žádné analogické ohodnocení nelze imperativním větám přisoudit, a i přesto se pokusit vybudovat pro imperativní inference samostatný formální systém. Promiňte, na uvedenou otázku samozřejmě existuje ještě další odpověď: Takový objekt součástí logiky být nemůže. A předmětem této kapitoly je předvést různé přístupy toho, jaký význam a také jakou sémantiku lze imperativům přiřazovat. S vědomím závěrů této kapitoly se poté obrátíme zpět k Hareově tezi a tomu, zda ji podporovat, nebo zavrhnout.

2.1 Mluvme o předpisech

Zatímco tvrzením, a to i například deontickým výrokům (*Je přikázáno hrabat trávu*) nebo morálním soudům (*Neměl bys kouřit*)¹, jsme zvyklí přisuzovat pravdivostní hodnoty, imperativy nejsou pravdivé nebo nepravdivé. Tomu se

¹Přisuzování pravdivostních hodnot morálním soudům je jistě obtížné, už proto že pravidla morálky se výrazně liší například lokálně nebo dějinně. V tomto případě mi ale jde o teoretickou možnost posuzování pravdivosti, která zřejmě zejména závisí na gramatickém způsobu použitého přísudku. Soud *Neměl bys kouřit* můžeme například považovat za pravdivý vzhledem k daným pravidlům nekuřáckého klubu nebo vycházejíce z rozšířených lékařských doporučení. Větu *Nekuř!* neoznačíme za pravdivou ani tam.

vzpírá už samotná jejich gramatická struktura. Ale hlavní příčinou toho je účel imperativů. Nejsou (oproti indikativům) deskripcí světa, nevyjadřují názor mluvčího na kolem něj existující fakt. Užitím imperativu typicky mluvčí říká adresátovi, co chce, aby udělal (eventuelně říká obecně, co si přeje, aby se stalo). Pokud adresát uvedenou činnost vykoná, může být považována za správnou vzhledem k vydanému předpisu, naopak, pokud ji nevykoná, může být adresátovo chování považováno za špatné.² Ale o větě

Tomáši, když jíš polévku, nesrkej!

smysluplně neřekneme, že je pravdivou, ani nepravdivou, at' už bychom měli jakoukoli rozumnou definici pravdivosti tvrzení. Na tom naštěstí panuje mezi logiky shoda. Protože o deskriptivních větách to říct můžeme, je nejrozšířenějším přístupem mezi proponenty logiky imperativů pokusit se „převést imperativ na indikativ“.

Jednou z možností, jak to udělat, je přejít od imperativů k deontickým výrokům (výrokům o tom, co je přikázáno, zakázáno nebo dovoleno). Předpokládáme, že imperativy, se kterými zde pracujeme, jsou skutečnými předpisy, nikoli například jen radami, žádostmi nebo doporučeními. A z toho plyne následující překlad:

*Nesrkej! ≈ Je zakázáno srkat.*³

První úskalí překonáme snadno. Není-li imperativ obecný, je nutné i v odpovídajícím deontickém výroku zdůraznit konkrétního adresáta.

Tomáši, nesrkej! ≈ Tomášovi je zakázáno srkat.

Podmíněný imperativ dokážeme převést na deontický výrok, i když, jak si na příkladu ukážeme, nejde zřejmě o jednoduše automatizovatelný postup. Vyžaduje určitý jazykový cit.

Když jíš polévku, nesrkej! ≈ Je zakázáno srkat, když jíš polévku.

Toto přeformulování může působit trochu nevěrohodně. Přísluvečná časová věta vedlejší (*když jíš polévku*) se v tomto souvětí zdá vázat k části *Je zakázáno*, namísto zamýšleného *srkat*. Jako by zákaz měl platit, když Tomáš jí

²Podobnou analýzu podává Hansen v [4] na str. 5.

³Ve phrasticko-neustické formalizaci bychom tyto věty mohli zapsat asi takto: *Tvé nesrkání, prosím* a *Zakázání tvého srkání, ano*.

polévku. Ale původní předpis platí nezávisle na tom, zda někdo jí polévku nebo ne. Jen se v něm shodou okolností vyskytuje podmínka, která zahrnuje jezení polévky. Tedy, abychom získali stejně trvale platný deontický výrok, zvolíme tento přepis:

Když jíš polévku, nesrkej! ≈ Je zakázáno srkat při jezení polévky.

Jak bychom tento výrok zapsali formulí? S využitím standardně užívaného⁴ modálního operátoru pro zákaz nejspíše takto:

$\mathbf{F}(\text{Sr} \ \& \ \text{Po})$

Kde se ale vzala konjunkce? Původní imperativ ji neobsahoval, dodali jsme ji v průběhu převodu, takže zřejmě nepracujeme s aparátem, který by zachovával logickou strukturu imperativů, což bychom jistě od takového převodu na indikativy očekávali.

Lze namítnout, že uvedený podmíněný zákaz bychom mohli formalizovat takto:

$\text{Po} \rightarrow \mathbf{F}(\text{Sr})$

Ponechme teď stranou polemiku nad tím, je-li takový výraz deontickým výrokem, ale vraťme se k tomu, jak bychom ho zpět do přirozeného jazyka přeložili. Nejspíše jako *Je zakázáno srkat, když jíš polévku*, tedy znovu dostáváme nevhodný překlad, neboť zákaz platí jen v době, kdy jí adresát polévku.

Už jsme se také setkali s příkladem toho, že mluvčí nemá dostatečnou autoritu k předepisování adresátovi. Řekne-li mladší bratr Janovi, aby umyl nádobí, nemůžeme, s ohledem na vztahy ve světě, konstatovat, že *Janovi je přikázáno umýt nádobí*. Je-li třeba zdůraznit mluvčího, bude překlad imperativu fungovat takto:

Matka: Jane, umyj nádobí! ≈ Janovi je matkou přikázáno umýt nádobí.

Rámcově ovšem lze říci, že předpisy lze vyjádřit indikativními deontickými výroky s analogickým významem. Mnohem větším problémem, než jsou uvedené drobné komplikace, je ale samotné přisouzení pravdivostních hodnot

⁴Von Wright ve svém článku *Deontic Logic* [35] explicitně zavádí jen deontické operátory příkázání (**O**bligatory) a povolení (**P**ermitted), ale operátor zákazu (**F**orbidden) může být pomocí nich snadno zaveden: $\mathbf{F}A \Leftrightarrow \neg\mathbf{P}A$.

deontickým výročkům. K tomu jsme ale chtěli tento „překlad“ využít. Pokud o větě *Je zakázáno srkat při jezení polévky* řekneme, že je pravdivá, vyjadřujeme tím jen a pouze to, že součástí jistého normativního systému, který v současné situaci považujeme za platný a závazný, je přesně takový zákaz nebo jiný předpis, z něž tento zákaz vyplývá. Jinými slovy, vrátíme-li se k tomu, jaký význam by měl takto pravdivostně ohodnocený imperativ, zjistíme, že pravdivost deontického výroku je dána pouze uplynulým vydáním předpisu. Je-li pravda, že *Je zakázáno srkat při jezení polévky*, znamená to, zjednodušeně řečeno, jen, že už někdo řekl nebo napsal *Když jíš polévku, nesrkej!* Deontický výrok je tedy jako vyjádření významu imperativu nevhodný.

2.2 Dubislavův trik

Když jsme neuspěli s deontickými výroky, pokusme se k danému imperativu najít jiný odpovídající indikativ. Tentokrát se vydejme cestou, kterou šla největší část logiků se stejným cílem, jaký jsme si v této sekci vytkli, s cílem definovat význam imperativů. Ke každému imperativu existuje takzvaná „splňující“ věta, která popisuje stav věcí, je-li daný imperativ dodržován. Například:

Tomáši, nesrkej! \approx *Tomáš nesrká.*⁵

Takových splňujících vět je podle uvedené vágní definice nekonečně mnoho. Imperativ *Tomáši, nesrkej!* je splněn například, i když je pravdivou věta *Tomáš nesrká a jí první lžíci polévky*. Považujeme za tu správnou splňující větu takovou, která k obsahu imperativu nic nepřidává. Je tedy minimální v tom smyslu, že všechny ostatní splňující věty ji implikují. Oblíbenost tohoto přístupu je vysvětlitelná pragmatickým účelem imperativů, jímž je ovlivňování lidského chování. Kdybychom totiž nebyli schopní rozeznat, jaká tvrzení jsou analogická daným imperativům, nebylo by možné porozumět tomu, co má a nemá být, a dále by nebylo možné posoudit, jsou-li normy dodržovány, nebo porušovány.⁶

Teorii, podle níž lze provázat imperativ s analogickým indikativem tímto způsobem, tedy využitím splňujících vět, rozpracoval už v roce 1938 německý

⁵Zde jsou phrasticko-neusticky formulované analogické věty zřejmější: *Tomášovo nesrkání, prosím* a *Tomášovo nesrkání, ano*.

⁶K tomuto vysvětlení více O. Weinberger v [34], str. 136.

logik Walter Dubislav. V díle nazvaném *Zur Unbegründbarkeit der Forderungssätze* [3] obhajuje možnost imperativní inference a zavádí tuto konvenci:

„Imperativ B nazveme odvoditelným z imperativu A , pokud deskriptivní věta příslušející B je využitím obvyklých metod odvoditelná z deskriptivní věty příslušející A , za předpokladu, že předepisující mluvčí zůstává stejný.“⁷

Vyhodnocujeme-li správnost nějakého imperativního úsudku, musíme tedy podle Dubislava udělat krok stranou do logiky indikativů a posléze se s výsledkem úsudku tam provedeného (ověřeného) vrátit mezi imperativy. Tento postup sám Dubislav nazývá trikem („Kunstgriff“). Jeho pojetí imperativní inference studuje ve své práci J. Hansen podrobněji a uvádí také podle Dubislava rozšířenou verzi definice odvoditelnosti, které lze aplikovat i na více premis, které navíc nemusí být všechny imperativní:

„Imperativ B nazveme odvoditelným v širším smyslu z imperativů A_1, \dots, A_n , pokud deskriptivní věta příslušející B je využitím obvyklých metod odvoditelná z deskriptivních vět příslušejících A_1, \dots, A_n a pravdivých deskriptivních vět s nimi konzistentních.“⁸

Uvedme si příklad takového úsudku. Chceme ověřit správnost

Tomáši, když jíš polévku, nesrkej!

Tomáš jí polévku.

—
Tomáši, nesrkej!

Obrátíme se na logiku klasickou, kde je jistě platným úsudek

Tomáš, když jí polévku, nesrká.

Tomáš jí polévku.

⁷Cituji volně dle Hansena [4], str. 6.

⁸[4], str. 7.

Tomáš nesrká.

a usoudíme, že i původní imperativní úsudek byl platný.

Pro Dubislavovu konvenci je tedy zásadní uchopit indikativní větu, která odpovídá imperativu. Nazývám ji, jak jsem řekl, **splňující větou**. V literatuře najdeme pro tento pojem různé alternativy jako „téma předpisu“, „tvrzení o naplnění příkazu“, „aktualizace imperativu“, „obsah normy“ a podobně.

Přisoudil jsem Dubislavově konvenci v této práci výsadní místo v přehledu jednotlivých sémantik imperativů a imperativních inferencí, protože se domnívám, že u velké části pozdějších teorií je Dubislavova konvence pevným základem, nejde-li v některých případech vlastně jen o přeformulování tohoto pravidla. Je ovšem důležité připomenout, že právě Dubislavova analýza imperativních inferencí byla podkladem pro jeden ze základních paradoxů logiky imperativů i celé deontické logiky - pro paradox Rossův (viz 2.5). Někteří pozdější filosofové se z toho poučili a Rossovu paradoxu se dokázali vyhnout.

2.3 Brát vážně Otu Weinbergera

Pokračujme v přehledu toho, jak je možné logicky interpretovat rozkazovací věty. Přístupy se výrazně různí, od toho, který imperativům pravdivostní hodnoty připisuje, až po takový, který tvrdí, že pravdivostní hodnoty nemají vůbec v logických učebnicích co dělat. Protože motivem ke vzniku valné části z těchto teorií bylo slavné Jørgensenovo dilema, ve stručnosti ho připomenou.

Jørgen Jørgensen formuloval v roce 1937 tyto tři teze (ve skutečnosti jde tedy o trilema):

- a* Imperativům nemohou být připsány atributy *pravdivý/neppravdivý*.
- b* Pojem inference (logického odvození) je v logice definován jako pravdivostní vztah a lze jej proto použít jen na věty, které mohou mít pravdivostní hodnotu.
- c* Existují úsudky, jejichž členy (premisami, závěry) jsou imperativy a jimž je v myšlenkové praxi normativních disciplín připisována stejná evidentnost jako indikativním úsudkům.⁹

⁹Původní znění Jørgensenova dilematu najdeme v [11], str. 288 - 296. Uvádím formulaci Oty Weinbergera ([34], str. 20), protože využiju i jeho další postřeh k tomuto tématu.

Přestože jednotlivé teze samy o sobě vypadají plausibilně a nezpochybnitelně, společně tvoří neslučitelnou trojici. Tedy je třeba alespoň jednu z nich odmítnout. Teze *b* je jen jinou formulací toho, že logika definuje vztah „vyplývání“ takto: Závěr úsudku vyplývá z premis, pokud je nemyslitelné, aby všechny premisy byly pravdivé a závěr byl nepravdivý.

Platnost třetí teze (*c*) pak Jørgensen dokládá (mezi logiky notoricky známými) příklady zjevně platných úsudků:

Plň své sliby!

Toto je tvůj slib.

—

Plň tento slib!

Platností se v tomto případě míní, že je běžné v praktickém diskursu takto uvažovat. A tedy by nám případně existující logika imperativů měla u takových jednoduchých imperativních úsudků potvrdit jejich správnost. Zatímco předchozí příklad byl heterogenní, v následujícím příkladu už vystupují jen rozkazovací věty:

Miluj bližního svého jako sebe samého!

Miluj sebe samého!

—

Miluj bližního svého!

Jsou představitelné různé přístupy, jak se s Jørgensenovým dilematem vyrovnat. Odmítnout jednu ze tří tezí nebo celé dilema nepovažovat za nijak vážné. Považuji ho za zjevně problematické, věnujme se proto možností odmítnutí jednotlivých tezí. Přijme-li někdo (odpůrce logiky imperativů) teze *a* a *b*, prohlásí nejspíše, že úsudky, v nichž vystupují imperativy, nejsou logické (vyvrátí tedy *c*). Například podle Hansena¹⁰ slouží jen k podávání důvodů, vysvětlení a motivací. Slova, která jsme ve spojení s vyplýváním zvyklí používat, jako „tudíž“, „a proto“ a podobná nevyjadřují v imperativních úsudcích analytičnost daného uvažování. Přijme-li naproti tomu někdo (zastánce logiky imperativů) teze *b* a *c*, pokusí se vyvrátit *a*. Máloukomu by se asi podařilo

¹⁰[4], str. 36 - 37

hájit názor, že imperativy jsou pravdivé nebo nepravdivé, a proto tito logici přistupují k nepřímému přiřazování pravdivostních hodnot. Postup redukující imperativy na deontické výroky byl představen v části 2.1, více o nepřímém přiřazování pravdivostních hodnot dále (2.4).

Třetí možností je uvažovat jinou definici vyplývání, případně formulovat pro logiku imperativů buď omezenou nebo naopak rozšířenou variantu tohoto zásadního logického vztahu (odmítnout b). Weinberger píše:

„Zdá se mi podivné, že odpověď, jež je nasnadě, tzn. rozřešení dilematu, nebyla hledána v revizi a zobecnění základních pojmů logiky, nýbrž dospělo se ke skepsi vůči ideji logiky norem. Učinilo se vše pro zachování tradičního pojmového aparátu logiky a uspokojení logicko-analytických potřeb normativních disciplín se řešilo nepřímo: Byly navrženy náhradní teorie, které - jak se domnívám - nebyly úspěšné a ani úspěšné být nemohly.“¹¹

Zobecněnou definici vyplývání Weinberger ve svém spise dále podává. Dalším tvůrcem „neklasického“ pojetí odvozování, které je speciálně připraveno k aplikaci v logice imperativů, je například Gerhard Schurz ([26]). Jím definované odvozování zohledňuje, mají-li premisy úsudku nějakou souvislost s jeho závěrem, a na základě toho lze určit, je-li závěr relevantním, nebo irelevantním. Primárně pro normativní diskurs je také tvořena takzvaná *Input/Output* logika, jejímiž autory jsou David Makinson a Leendert van der Torre (představují ji například v [16]). Podrobně rozebrat tyto teorie výrazně přesahuje rámec této práce, odkazuji na ně zejména proto, že se v současnosti domnívám, že alternativně definovat vyplývání je zřejmě nejlepší cestou k vyrovnání se s Jørgensenovým dilematem.

Pokračujme ale v nastoleném směru a studujme další možné přístupy k přisuzování významu imperativům.

2.4 Pravdivostní hodnoty

Vzhledem k tomu, že se čtenář už pravděpodobně propracoval větší částí této práce, zřejmě ho nepřekvapí, že radikální přístup k pravdivostním hodnotám zastává Richard M. Hare v článku *Imperative sentences*. Protože jeho cílem je začlenit imperativy do běžného studia logiky, navrhuje tvořit logické učebnice tak, aby zohledňovaly tuto možnost, což není dosud běžné.

¹¹[34], str. 20

„Most logic-books are written on the assumption that the formulae mentioned in them are to be interpreted indicatively. (...) For example, they use the words 'true' and 'false' of the object-sentences. (...) I should like to suggest that the use of the words 'true' and 'false' in logic-books is often a blemish, and this blemish would be removed if the meta-sentences were recast in order to accommodate an imperative interpretation of the object-sentences. (...) The argument is valid if the conclusion follows from the premisses, whether true or false, or, we may add, neither. (...) In our terminology, we could ignore the dictors, and say that if the descriptors of the premisses describe a state of affairs, then the conclusion describes, at least partially, the same state of affairs. Whether the state of affairs is actually the case, makes no difference to the validity of the argument.“¹²

Hareova myšlenka s sebou přináší otázku, kam až chceme v zobecnění platnosti logiky a s tím související reglementaci jazyka zajít. K úsudku, který se může vyskytnout v logické učebnici podle Harea, bychom teoreticky měli mít možnost připojit libovolné neustic a, při zachování pravidel označených dříve jako HT1 a HT2, bychom měli dostat platné úsudky použitelné v řečovém aktu. Nezávislé samozřejmě na pravdivosti původních premis. Vezmeme tedy takový příklad:

Jezení tebou všeho pocukrovaného

Bytí tohoto pocukrovaným

—

Jezení tebou tohoto

¹²„Většina knih o logice je psána s předpokladem toho, že v nich zmiňované formule mají být interpretovány indikativně. (...) Například když hovoří o větách, které jsou předmětem studia, používají slova 'pravda' a 'nepravda'. (...) Tvrdím, že používání slov 'pravda' a 'nepravda' v knihách o logice je často chybou a že tato chyba bude odstraněna, pokud metajazykové věty budou přeformulovány tak, aby umožňovaly imperativní interpretaci vět, které jsou předmětem studia. (...) Úsudek je platný, pokud závěr vyplývá z premis, ať už pravdivých, nebo nepravdivých, nebo, můžeme dodat, ani jedno z toho. (...) V naší terminologii můžeme ignorovat neustic a říci, že pokud phrastic jednotlivých premis popisují stav věcí, pak také závěr popisuje, alespoň částečně, stejný stav věcí. Zda tento stav věcí skutečně nastává, není pro platnost úsudku rozhodující.“ [6], str. 36 - 37

Jde o přeformulovaný příklad sylogismu o Sókratovi, který by v běžné řeči byl pronesen asi takto: *Jíš vše pocukrované, toto je pocukrované, tedy toto jíš*. V případě, že jedna z premis neplatí¹³, nemusí nutně platit závěr. Potud je vše v pořádku. Přiřaďme ale imperativní phrastic a vzniknou obtíže.

Jezení tebou všeho pocukrovaného, prosím! \approx *Jez vše pocukrované!*

Bytí tohoto pocukrovaným, prosím! \approx *Učiň toto pocukrovaným!*

— —

Jezení tebou tohoto, prosím! \approx *Jez toto!*

V tomto případě je homogennost úsudku na škodu. Kdyby druhou premisou bylo *Toto je pocukrované*, bylo by asi snazší považovat takovou inferenci za správnou (použitelnou). Ve stavu, v jakém ji ale zkoumáme, se nezdá být rozumným tvrdit, že by povel směřující k pocukrování tohoto měl vést k jezení téhož. Chybí nám zde časová souslednost. Pokud by imperativ v druhé premise byl formulován *Pocukruj toto v čase t!* a imperativ v závěru *Jez toto v čase po t!*, s platností takového úsudku bychom už mohli souhlasit. Ale tato časová určení nemáme šanci obecně získat jinak než zohledněním vlastních zkušeností ze světa.

Protože Hare tvrdí, že za platné mají být v knihách o logice označovány jen úsudky, které zohledňují indikativní i imperativní interpretaci zkoumaných phrastic, zřejmě by výše uvedený příklad nemohl být v takové knize považován za platný. Což by u sylogismu tohoto typu bylo minimálně nešťastné.

V [7] Hare připomíná dvě základní teorie, které se pokouší přisoudit imperativům význam převedením¹⁴ na indikativy. Jedna je reprezentuje jako vyjádření o mysli mluvčího.

Zavři dveře! \approx *Chci, abys zavřel dveře.*

Toto pojetí je problematické hned z několika důvodů. Dva různí lidé vydávající předpisy *Zavři dveře!* a *Nezavírej dveře!* by si pak neprotiřečili. Což je vysvětlitelné například tím, že by každý z nich měl na mysli jiné dveře. Ale i pokud by šlo o stejné (*Chci, abys zavřel dveře č. 121 v tomto hotelu*), nemohl by jejich vyjádření nikdo nařknout z rozpornosti. Otázka imperativní kontradikce je poměrně komplikovaná. Několik poznámek k ní uvádím

¹³Platností fragmentu phrastic rozumíme, že nastává ten stav věcí, který tento phrastic popisuje.

¹⁴V originále je užito slovo „reduce“, tedy spíše omezit, redukovat. Viz [7], §1.3.

v části 3.2, pro tuto chvíli postačí, že s intuitivní představou o protichůdnosti předpisů tato interpretace není v souladu. Dále, pokud bychom takovou reprezentaci přijali, také bychom asi museli souhlasit s tím, že věta *Zavřeš dveře* ve skutečnosti znamená *Věřím, že zavřeš dveře*. V obou případech působí dosti podivně pokládat věty, které explicitně hovoří jen o zavírání dveří, za psychologické zprávy o stavu mysli mluvčího.

Druhý typ převodu imperativů na indikativy, o kterém se Hare zmiňuje (jeho zastáncem je například H. G. Bohnert, viz [1]), lze vyjádřit takto:

Zavři dveře! \approx *Bud' zavřeš dveře, nebo se stane X.*

V tomto případě má **X** znamenat „něco špatného pro adresáta“, jinými slovy sankci. Taková analýza se už Hareovi zamlouvá více, přesto má ale nedostatky. Například v hořícím domě vyřčený imperativ *Uteč!* může být celkem pochopitelně převeden na *Utečeš, nebo uhoříš*. Ale u prosby *Vyříd' svému otci, že jsem volal!* už je podstatně obtížnější přijít na to, co by mělo pokračovat za slovem *nebo* v analogické větě indikativní. Je samozřejmě vždy možné použít univerzální dokončení *nebo se něco špatného stane*, ale i takový převod nás nijak zvlášť za vysvětlení významu imperativu neposouvá, protože jen reprezentuje výraz preskriptivního jazyka **hodnotícím slovem špatné**, které je podle Harea také preskriptivním.¹⁵

Ve svém stručném souhrnu dále Hare připomíná teorie, které se od těch zmiňovaných liší tím, že se věnují účelu imperativů. Například R. Carnap ve *Philosophy and Logical Syntax* a A. J. Ayer v *Language, Truth and Logic* zdůrazňují že funkcí imperativů je ovlivnit chování nebo emoce adresáta. Právě s takovým přístupem Hare nesouhlasí a konstatuje:

„If we realize that commands, however much they differ from statements, are like them in this, that they consist in telling someone something, not in seeking to influence him, it does no harm to draw attention to the similarities between commands and moral judgements. For (...) commands (...) are governed by logical rules just as statements are.“¹⁶

¹⁵[7], §1.4

¹⁶„Když si uvědomíme, že předpisy, ať už se jakkoli liší od tvrzení, jsou na tom stejně jako tvrzení v tom, že spočívají ve sdělování něčeho někomu, nikoli ve snaze někoho ovlivnit, pak nám neublíží, budeme-li věnovat svou pozornost podobnostem předpisů a morálních soudů. Protože předpisy se řídí logickými pravidly stejně jako tvrzení.“ [7], §1.7

S tímto přístupem, totiž že imperativy nemají být z pohledu logika řečové akty, jejichž cílem je ovlivňovat dění v reálném světě, souhlasím. Jistým paradoxům by se měla fungující logika imperativů vyhnout, ale zároveň není možné stoprocentně se zkušenostmi z praktického užívání imperativů nechat omezovat při tvorbě teoretického aparátu.

I když odmítneme přisuzování pravdivostních hodnot, samozřejmě nechceme přijít o definici vyplývání. Hareovu sémantiku (nejen) imperativních inferencí jsme vyložili již dříve (viz str. 22), proto jen krátce připomenu, že podle něj věta q vyplývá z věty p , pokud o komkoli, kdo přijímá větu p a odmítá větu q , řekneme, že neporozuměl významům některé z vět.

Hledejme dále sémantiku imperativů. Už byla řeč o splňujících větách. Také bychom mohli předpis ohodnocovat podle toho, jestli v každém okamžiku v budoucnu, když nastatnou podmínky, při nichž by měl tento předpis platit¹⁷, bude tento splněn nebo ne. Tuto cestu zvolil pro zkoumání platnosti imperativních úsudků Nicholas Rescher v [23]. Teoretický konstrukt nazvaný **scénář** předpisu¹⁸ obsahuje

- i. kompletní možnou biografii adresáta předpisu (časově následující po vydání imperativu) zohledňující zejména chování související s obsahem imperativu
- ii. kompletní záznam všech možných budoucích událostí relevantních k obsahu imperativu

V uváděném příkladu je scénář pro imperativ *Jane, v deštivých dnech nos vždy deštník!* tvořen tabulkou zachycující všechny následující dny Janova života s označením, zda v daný den pršelo nebo nepršelo (to vychází z ii.) a zda Jan nosil nebo nenosil deštník (dle i.). V diskrétním časovém modelu, kde dny jsou označeny přirozenými čísly, d_0 označuje den vydání imperativu, k je přirozené číslo, tedy jednotlivé řádky vyjadřují první den a pak všechny následující dny liché a sudé, může vypadat scénář jako tabulka 2.1.

Scénář pak **splňuje** předpis, pokud, je-li pravdou, že scénář reprezentuje skutečný běh událostí, pak adresát naplňuje¹⁹ předpis (vykonává, co je jeho obsahem). Scénář **se míjí** s předpisem, pokud podmínky, za nichž má předpis

¹⁷Někdy se užívá pojmu **být operativní**. Podmíněný imperativ *Konej A za podmínky X*, poloformálním jazykem zapsán například $!(A/X)$, je operativní, tedy má platit, pokud nastává X .

¹⁸[23], str. 82 - 3

¹⁹Rescher užívá výrazu **terminate**, tedy ukončit, možná v tomto smyslu uzavřít.

čas	stav věci	realizace
den d_0	prší	Jan nosí deštník.
den $d_0 + 2k$	neprší	Jan nenosí deštník.
den $d_0 + 2k + 1$	prší	Jan nosí deštník.

Tabulka 2.1: Scénář splňující předpis *Jane*, v deštivých dnech nos deštník!

platit, ve scénáři vůbec nenastávají. A nakonec scénář **porušuje**²⁰ předpis, pokud se s ním nemíjí a zároveň scénář dokládá nesplnění předpisu. Příkladem scénáře, který splňuje předpis, je tabulka 2.1. Příkladem scénáře, který se s tímto předpisem míjí, je tabulka 2.2.

čas	stav věci	realizace
den d_0	neprší	Jan nosí deštník.
den $d_0 + 2k$	neprší	Jan nenosí deštník.
den $d_0 + 2k + 1$	neprší	Jan nosí deštník.

Tabulka 2.2: Scénář míjící se s předpisem *Jane*, v deštivých dnech nos deštník!

S využitím těchto pojmů definuje Rescher homogenní imperativní vyplývání. Imperativní závěr C vyplývá z množiny imperativních premis C_1, C_2, \dots, C_n , pokud:

- Žádný scénář, který splňuje všechny premisy, nemůže porušovat závěr (smí se s ním míjet).
- Existují-li scénáře, které splňují všechny premisy, pak některé z nich se nemíjí se závěrem.²¹

Přestože tuto definici uvádím jen ve verzi předpisů pro jednoho adresáta a pro homogenní úsudky, Rescher se věnuje i složitějším případům a dokonce představuje i další možné varianty definic vyplývání. Proč vybral tuto výše uvedenou, vysvětluje dále:

„It provides the least restrictive of (...) conceptions of validity, and affords the largest scope for valid command inference.“²²

²⁰V originále používá Rescher termíny **satisfy**, **bypass**, a **violate**.

²¹[23], str. 84

²²„[Definice] poskytuje nejméně omezující pojetí platnosti a skýtá nejširší možnosti pro platné imperativní úsudky.“ [23], str. 91

Rescher uvádí jeden zajímavý příklad, v němž se ukáže síla takto definovaného imperativního vyplývání. Není možné ze sporu odvodit cokoli.

Jane, nikdy nenos deštník!

non —

Jane, pokud nosíš deštník, používej ho jako padák!

Tento úsudek je neplatný, protože každý scénář, který **splní** premisu, se musí **míjet** se závěrem (nemůže ho tedy splňovat). Dubislav by tento úsudek považoval za platný.

Přestože Rescher se od Dubislava odchýlil zavedením třetí hodnoty pro splňující konstrukce, rámcově se držel myšlenky vazby logiky imperativů na logiku indikativů. Tím došlo také k tomu, že význam slov jako „platnost“ nebo „inference“ se oproti indikativní logice změnil. Ale podle Reschera podstupují tyto výrazy podobnou změnu i při přechodu například od klasické výrokové logiky k predikátové. Přirovnává tedy vztah logiky imperativů a logiky indikativů k vztahu sčítání celých čísel a dělení racionálních čísel. Změní se charakter operací, změní se doména, rámcově ale definice zůstanou stejné. Místo pravdivosti tvrzení studujeme splněnost imperativů. Protože splňující věty (u Reschera *termination statements*) jsou tvrzeními, přenáší tato definice platnosti homogenních imperativních úsudků celý problém do sféry čistě indikativní logiky.²³

Trojhodnotovou sémantiku pro imperativy definoval také Peter Vranas v [30]. I v jeho případě je třetí hodnota užívána pro podmíněné imperativy, u nichž nedojde k naplnění podmínky, kdy mají být platné. Na příkladu *Pokud mě miluješ, polib mě!* ukazuje, že adresát tento předpis **splní**, pokud mluvčího miluje a políbí, **poruší** ho, pokud mluvčího miluje a nepolíbí, a adresát se předpisu **vyhne**²⁴, pokud mluvčího nemiluje. K tomuto rozdělení pak připojuje ještě pojem **dodržení**²⁵ předpisu, který definuje jako neporušení předpisu. Tedy, předpis *Pokud mě miluješ, polib mě!* může být nesplněn, neporušen, ale zároveň být dodržen, pokud se mu adresát vyhne, tedy pokud mluvčího v tomto případě nemiluje. Dodržení předpisu bývá také charakterizováno tak, že se stav věcí sice změnil tak, jak bylo požadováno ve vydaném předpisu, ale činnost adresáta toho nebyla příčinou.

²³[23], str. 89

²⁴V originále **satisfied**, **violated** a **avoided**.

²⁵**obedience**, viz [31], str. 3

Mimo to však Vranas ještě zavádí koncept závaznosti („bindingness“), kterou v [29] považuje za analogii pravdivosti tvrzení. Imperativ, který předepisuje někomu provést nějakou akci, je **závazný**, právě když existuje nějaký důvod, aby adresát imperativu tuto akci provedl. Na základě této definice pak konstatuje, že ztotožňovat se s imperativní větou znamená věřit, že je závazná.²⁶

Pojmy dodržení, splnění a závaznosti mohou všechny být základem pro různé definice imperativních úsudků. Vyplývání dle splňování (závěr inference je splněn, pokud je splněna konjunkce premis) je nejrozšířenějším modelem v historii logiky imperativů. Ovšem, vybrat mezi jednotlivými definicemi vyplývání vůbec nemusí být možné. Například proto, že intuitivní správnost některých úsudků není univerzální. Je individuální, zda považujeme následující příklad odvozování za správný, nebo ne.

Když prší, zavři okno!

? —

Když prší a bije hrom, zavři okno!

Takový závěr z premis vyplývá z hlediska dodržení²⁷, avšak nikoli z pohledu splnění. Pokud totiž prší, nebije hrom a adresát zavře okno, pak **dodržena** je i premisa i závěr, ale přestože premisa je **splněna**, závěr **splněn** není.

Sám Vranas definuje dvojí druh platnosti čistě imperativního úsudku. Imperativní větu reprezentuje jako uspořádanou dvojici tvrzení $\langle S, V \rangle$, S značí **splňující tvrzení** a V **porušující tvrzení**. Kontext tohoto předpisu je definován jako disjunkce $S \vee V$ a negaci kontextu nazývá Vranas **vyhnutí**²⁸. Na základě toho Vranas konstatuje, že předpisem je jakákoli uspořádaná dvojice logicky neslučitelných tvrzení²⁹. Je-li splňující tvrzení negací

²⁶[29], str. 2 - 3. Na tomtéž místě také Vranas podotýká, že závaznost předpisu sice zavedl jen pro imperativy, které předepisují adresátovi vykonat nějakou akci, ale že tento koncept rozšiřuje ve svém dalším článku [31].

²⁷Závěr inference je dodržen, pokud je dodržena konjunkce premis

²⁸V originále **satisfaction proposition, violation proposition, context a avoidance proposition**. Definice jsou k nalezení v několika Vranasových článcích, původně v [30] na str. 6 - 10, pak také například v [31] na str. 4.

²⁹Tento koncept je zřejmě dosti obecný, například umožňuje vydávat nesplnitelné rozkazy (jejich splňující tvrzení není nikdy pravda - *At' je 2+2 rovno 5!*) nebo rozkazovat o minulosti. Dvojice $\langle \text{Můj syn přežil včerejší bitvu}, \text{Můj syn nepřežil včerejší bitvu} \rangle$ je totiž podle Vranase předpisem *At' je tomu tak, že můj syn přežil včerejší bitvu*. [30], str. 7

porušujícího, tedy jinými slovy, je-li vyhnutí se nemožné, pak jde o nepodmíněný předpis. Speciální pozornost si ale, jak Vranas tvrdí³⁰, zaslouhují právě podmíněné předpisy, které jsou příčinou toho, že logika imperativů a logika indikativů nejsou izomorfní.

S využitím takto zavedených pojmů definuje Vranas silnou a slabou platnost imperativního vyplývání.

- i. „The pure imperative argument from $I = \langle S, V \rangle$ to $I' = \langle S', V' \rangle$ is **strongly valid** exactly if either V is necessary or V' entails V and S' entails S .“³¹
- ii. „The pure imperative argument from $I = \langle S, V \rangle$ to $I' = \langle S', V' \rangle$ is **weakly valid** exactly if V' entails V and $S' \vee V'$ entails $S \vee V$.“³²

Příkladem úsudku, který je slabě platný, ale není silně platný, je následující:

Když mě miluješ, nekuř, ani nepij!

—

*Když mě miluješ, nepij!*³³

Vranas se tedy také věnoval zejména odvozování imperativních závěrů z imperativních premis, krátce zkoumá ale i možnost smíšených úsudků, které přirozeně rozděluje do tří druhů. Pro heterogenní inference, jejichž premisy jsou indikativní i imperativní, ale závěrem je tvrzení, přijímá pravidlo, že takový úsudek je platný, právě když je závěr odvoditelný ze samotných indikativních premis. Přijímá tedy Hareovu tezi. Na smíšené úsudky, které mají v premisách výlučně tvrzení a v závěru větu rozkazovací, doporučuje užít Poincarého princip, a tedy konstatovat, že žádný takový úsudek není platný. A nakonec, o úsudcích, které obsahují indikativní i imperativní premisy a jejich závěrem je imperativ, píše, že žádná uspokojivá definice jejich platnosti neexistuje.³⁴

³⁰[30], str. 8

³¹„Čistě imperativní úsudek vedoucí od $I = \langle S, V \rangle$ k $I' = \langle S', V' \rangle$ je **silně platný** právě když buďto V je nutně platné, nebo z V' vyplývá V a z S' vyplývá S .“ [29], str. 10, pozn. 16

³²„Čistě imperativní úsudek vedoucí od $I = \langle S, V \rangle$ k $I' = \langle S', V' \rangle$ je **slabě platný** právě když z V' vyplývá V a z $S' \vee V'$ vyplývá $S \vee V$.“ ibid.

³³[31], str. 17

³⁴[32], str. 6

Protože jsem nabídl jen stručný pohled na různé možné přístupy k zavádění sémantik logiky imperativů, odkazuji ještě na již citované články Petera Vranase, které přinášejí nejrozsáhlejší přehled v oboru publikovaných textů, na který jsem narazil - [30] a [31].

2.5 Základní paradox

Cílem této práce je prostudovat platnost, využitelnost, oprávněnost a také částečně příčiny formulování logického pravidla, které nazýváme Hareovou tezí. Standardním postupem by tedy bylo ověřit konzistenci tohoto pravidla s fungujícím logickým systémem, případně zjistit, jestli přidáním takového pravidla zlepšíme, nebo zhoršíme užitečnost tohoto systému, a na základě toho formulovat závěry. Proč tento postup nemůžeme využít? Protože žádný standardizovaný systém ve sféře, ve které je Hareova teze formulována, neexistuje. V deontické logice získal přezdívku „Standard deontic logic“ von Wrightův původní systém [35], i když ani ten dnes není považován za nejlepší. Nicméně, bezproblémová logika imperativů (myšleno teď formální systém) formulována nebyla. Jistě se na tom podílí i problematyczny příklad, který stručně představím v této kapitole.

Již výše (str. 29) jsem zmiňoval paradox, který výrazně zpochybňuje Dubislavovu konvenci. Představil ho v [24] Alf Ross a od té doby nese paradox jeho jméno. Dubislavova konvence umožňuje na odvozování mezi imperativy aplikovat pravidla z indikativní logiky, a tedy například $p \vdash p \vee q$, což pak vede k tomu, že by měl být platný úsudek:

Vhod' tento dopis do schránky!

? —

Vhod' tento dopis do schránky nebo ho spal!

V čem je takové uvažování paradoxní? Kdo někomu předepisuje, aby vhodil dopis do schránky, rozhodně nechce dát adresátovi možnost výběru ze dvou možností, z nichž jedna (*spal dopis*) je v rozporu s tím, co původně mluvčí předepisoval. Podotýkám, že ve faktickém rozporu, nikoli logickém. Ovšem charakter rozporu není jádrem problému. Za využití Dubislavovy konvence, případně Hareova phrasticko-neustického členění, můžeme stejně tak odvodit imperativ *Vhod' tento dopis do schránky nebo nevhazuj tento dopis do*

*schránky!*³⁵ Je-li splněn závěr uvedeného úsudku spálením dopisu, pak není splněna premisa, což není v rozporu s platností samotné inference, ale je to v rozporu s účelem vydání původního předpisu. Pokud by mluvčí měl tedy být zodpovědný za splnění veškerých předpisů odvoditelných z těch, které explicitně vydal, musel by vydáním jediného předpisu nést odpovědnost za naprosto libovolné chování a splňování nesouvisejících předpisů. Tedy odvozené předpisy nemohou být využívány jako prostředek řízení lidského chování³⁶ a tím pádem ani logika imperativů nemůže sloužit k tomu, aby pomáhala mluvčím i adresátům kontrolovat důsledky explicitně formulovaných pravidel (imperativů).

Vyrovňávat se s paradoxem lze různě. Například Ernest Sosa soudí, že každý důstojník, který řekne svému podřízenému *Pošli tento dopis, tedy ho pošli nebo spal!*, by upadl v podezření ze slabomyslnosti, ale stejně tak by se to stalo manželce, která by zavolala *Podává se večere, tedy se podává večere nebo je měsíc žlutý!*³⁷ Rossův úsudek tedy není podle Sosy o nic paradoxnější než vlastnosti disjunkce v klasické logice. Zdá se být ale obtížné přijmout jako plausibilní jakoukoli definici platnosti imperativního úsudku, která umožňuje splnění závěru a zároveň nesplnění (porušení) premis. Protože cílem vydání předpisu je primárně splnění právě toho vydaného rozkazu.

Krátce prozkoumejme, za jakých podmínek by adresát³⁸ předpisu *Vhod dopis do schránky!* nebyl schopen považovat za vyplývající předpis *Vhod dopis do schránky nebo ho spal!* Stačilo by k tomu, aby uvažoval podobně jako běžný člověk, který ví, že spálením dopisu se znemožní jeho vhození do schránky (za účelem odeslání). Kdyby tedy adresát tuto vědomost měl, neodvodil by onen rozporný závěr.

Pokud bychom chtěli nadále využívat Dubislavovu konvenci (nebo jiný způsob převedení usuzování v logice imperativů do logiky indikativů) a zároveň bychom se chtěli efektivně zbavit Rossova paradoxu, mohli bychom například využít jiné než klasické důsledkové relace. Mohli bychom předpokládat existenci vědomostí společných pro všechny, kdo by chtěli odvozovat imperativy. V konkrétním příkladě Rossova paradoxu bychom za takovou vědomost

³⁵Pravidla české gramatiky nařizují psát mezi větami ve vylučovacím vztahu čárku, ale spojka *nebo* v klasické logice není vylučovací, a proto čárku v tomto souvětí nepíšu. Nejsem si jist správností své volby.

³⁶Viz článek J. Hansena [5], str. 2

³⁷[27], str. 212

³⁸Netvrdím, že odvozování v logice imperativů zachycuje jen uvažování adresáta. V tomto případě se nicméně chci zaměřit specificky na něj.

považovali *Nelze spálit dopis a zároveň ho vhodit do schránky*. Hare se vyrovnává s Rossovým paradoxem právě konstatováním, že uvedený úsudek je platný, ale přesto vypadá paradoxně, což je způsobeno tím, že předpokládáme, že každý ví, že nelze zároveň spálit i poslat dopis³⁹. Tvrdí totiž, že ačkoli předepisovat premisu znamená také předepisovat závěr, nelze souhlasit s tím, že by splnění závěru znamenalo také splnění premisy. Důsledkové relace s dodatečnými předpoklady studuje David Makinson v [15] - zavádí takzvané *Default* a *Pivotal assumptions*⁴⁰. V této práci se jim nebudu dále věnovat, jen jsem uvedl příklad jednoho z přístupů, kterými je možné zbavit se Rossova paradoxu.

Na závěr této kapitoly bych rád konstatoval, že i přes uvedené obtíže považuji za nutné a správné imperativy studovat jako logické objekty. Na rozdíl od imperativologických skeptiků jsem toho názoru, že mezi nimi jsou logické vazby. Dosavadní pokusy o zachycení imperativních úsudků ovšem ukazují, že nevíme přesně, jak reglementovat jazyk, abychom takové vazby mohli formalizovat. A dále je nanejvýš pravděpodobné, že při operování s imperativy nelze spoléhat na aparát klasické logiky.

³⁹[6], str. 33

⁴⁰Makinson zavádí tyto upravené relace vyplývání pro indikativní logiku, ale do té lze problém usuzování v imperativech převést dle Dubislava.

Kapitola 3

Kdy porušujeme Hareovu tezi

V závěrečné kapitole práce se podrobněji budu věnovat pravidlu HT1¹ (viz str. 32) a tomu, jak je respektováno v přirozených řečových aktech. Nejprve se zastavme u toho, jak má být vůbec HT1 interpretováno. Jeho formulace budí dojem, že jde o popis vztahů v imperativních úsudcích. Jakoby Hare konstatoval, že takto probíhá běžné usuzování. Vzhledem k tomu, že ale Hare ve spojení s HT1 a HT2 používá zásadně slova „rule“ a zejména kvůli tomu, že tato pravidla formuluje, abychom věděli, jaké neustic máme přidat k holým úsudkům, přikláním se k tomu považovat HT1 za preskriptivní pravidlo, které nepopisuje, ale předepisuje, že takto má být s jazykem nakládáno. A proto má dobrý smysl zkoumat situace, v nichž tak běžný kompetentní uživatel jazyka nečiní.

Už jsme několikrát narazili na to, že v určitých interpretacích lze považovat indikativy za ekvivalentní příslušným imperativům (viz 1.5, 2.1, 2.2). V těchto případech ovšem většinou nešlo o logický vztah vyplývání, spíše o jakési „překlady“ z jazyka imperativů do jazyka indikativů a zpět. Tyto případy teď tedy nemáme na mysli.

3.1 Důvěra autoritě

Jednou z otázek logiky imperativů je to, čím uvažování mají případně existující logická pravidla zachycovat. Obecně by logická pravidla měla být použitelná

¹Pro přehlednost ho zde opakuji: „Z množiny premis nelze oprávněně vyvodit žádný indikativní závěr, který není možné oprávněně vyvodit pouze z indikativních vět obsažených v množině premis.“ [7], §2.5

pro všechny možné účastníky řečových aktů, dokonce by tato pravidla měla být na řečových aktech nezávislá a měla by být studovatelná jen v teorii. Tedy, závěr smíšené inference by měl prostě z premis vyplývat, nehledě na to, kdo ho odvozuje. Přesto při studiu konkrétních příkladů přemýšlíme o tom, čím uvažování daný úsudek sleduje. V případě ideálního vztahu mluvčího, který rozumně předepisuje, a adresáta, který je ochoten plnit předpisy, je pro adresáta vhodné, aby znal důsledky vydaných předpisů kvůli tomu, aby je mohl splnit. Zároveň pro mluvčího je vhodné, aby byl schopen odvodit důsledky vydaných předpisů, aby věděl, za jaké adresátovo konání má eventuelně přebírat zodpovědnost. Odvozování může samozřejmě sledovat někdo třetí, nezapojený do komunikace. A i ten může uvažovat, co vyplývá z předpisů, které vydal mluvčí.² Logický systém by pak měl být nástroj, který by všem třem takovým účastníkům komunikace pomáhal určovat, které typy argumentací jsou přijatelné a které ne.

V této části budeme studovat zejména vyplývání z pohledu adresáta, především totiž několik příkladů, v nichž je indikativ odvozen z imperativů za předpokladu toho, že se mluvčí nemýlí. Tedy adresát usoudil, že něco je, na základě důvěry autoritě.³ Nejjednodušší takový příklad jsem použil již v úvodu práce.

Jiří: Miloslave, spravte můj počítač!

—

Jiří vlastní počítač.

Protože mluvčí použil konkrétní pojmenování nějakého předmětu a s ním související zájmeno vyjadřující jeho vlastnictví, odvozuje adresát nebo jiný pozorovatel, že zmíněný předmět je skutečně mluvčím vlastněn. Není samozřejmě důležité vlastnictví mluvčího, tedy osobní zájmeno *můj*. Dále jsem uváděl jako příklad

Antoníne, vhod' do svého kotle uhlí!

²Tyto tři pohledy na vyplývání využívá Lewis ve své jazykové hře. Její aktéry pojmenovává Pán, Otrok a Kibic, viz [14].

³Stejně tak na základě důvěry autoritě mohou považovat uvedené úsudky za platné všichni, kdo je studují, tedy nejen účastníci případné komunikace. A úsudky by měly být intuitivně platné, i kdyby je nikdo nestudoval. Ale pohled adresáta je v těchto případech nejpřímější, a tedy je nejjednodušší ho uvažovat. Toto zjednodušení není ovšem újmou na obecnosti, je jen technickým prostředkem.

Antonín má svůj kotel.

Podobných příkladů je možné vytvořit neomezené množství, jakýkoli přívlastek může být dosazen místo přivlastňovacího zájmena.

Zaparkuj vedle zeleného auta stojícího na parkovišti!

Na parkovišti stojí zelené auto.

Má takový myšlenkový postup, který běžně absolvujeme, logický charakter? Je-li tomu tak, pak musí být naznačené vyplývání založené na nějakých formálních vlastnostech zúčastněných objektů, imperativu a z něj odvozeného indikativu. Chceme-li analyzovat logickou platnost úsudku v posledním příkladu, nevystačíme s hladinou výroků, je potřeba oddělit činnost, která je předepisována, od předmětu, kterému je přiřazen přívlastek. A na základě toho, že o mluvčím předpokládáme, že se nemýlí, odvodit vlastnost tohoto předmětu. Premisa by mohla mít ve formě, která vyjadřuje její strukturu, podobu *Existuje předmět, který je zeleným autem, existuje prostor, který je parkovištěm, předmět stojí v tomto prostoru, existuje činnost zaparkování, proved' tuto činnost vedle uvedeného předmětu!* A závěr by mohl mít v takové formě podobu *Existuje předmět, který je zeleným autem, existuje prostor, který je parkovištěm, předmět stojí v tomto prostoru.* Přirozeným způsobem (není mou ambicí definovat formální jazyk pro predikátovou logiku imperativů) budu používat kvantifikátor (\exists), symboly logických spojek (zejména \wedge) a také symbol předepisování (!). Proved'me první pokus o to zapsat uvedený úsudek pseudoformulí.

$$\exists x(\exists y(ZAUTO(x) \wedge PARK(y) \wedge STOJI(x, y)) \wedge \exists z(!VEDLE(z, x)))$$

$$\exists x, y(ZAUTO(x) \wedge PARK(y) \wedge STOJI(x, y))$$

Strukturou podobných úsudků se zabývá V. Svoboda v [28] a výše uvedená (i následující) analýza je inspirována právě tam uvedenou formalizací. Zde se pokouším o analogickou, přesto odlišnou variantu.

Predikáty *ZAUTO* (být zeleným autem), *PARK* (být parkovištěm) a *STOJI* (první argument stojí na druhém argumentu) vypadají bezproblémově. Komplikovanější je zachytit větu vyjadřující činnost, navíc vyjadřující činnost, která má být provedena, neboli která je předepisována. V uvedené formalizaci mohou proměnné zastupovat individua různých druhů. Takříkajíc kvantifikujeme přes předměty a činnosti zároveň. Navíc se ve formalizaci neobjevuje žádný vykonavatel činnosti z . Návrh, že predikát *VEDLE* vyjadřuje *proved' činnost v prvním argumentu vedle druhého argumentu* je zřejmě nepoužitelný už proto, že není vůbec jasné, kdo by měl činnost provést. V druhém pokusu tedy formalizaci vylepšíme, zároveň predikáty zkrátíme. Povšimněme si, že vlastnost *stojí na parkovišti* v našem případě není třeba dělit na dva predikáty. Adresáta předpisu označme *TY*, tedy konstantou označující prvek

symbol	význam
$Z(x)$	x je zeleným autem
$P(x)$	x stojí na parkovišti
O	univerzum předmětů
C	univerzum činností
A	univerzum individuí schopných konat činnosti
ZAP	činnost zaparkování ($ZAP \in C$)
TY	adresát předpisu ($TY \in A$)
$D(p, a)$	p vykonává a
$V(a, x)$	a je činností provedenou vedle předmětu x

Tabulka 3.1: Symboly ve formalizaci předpisu *Zaparkuj vedle zeleného auta stojícího na parkovišti!*

z množiny A . Kdyby v imperativu, který formalizujeme, byl adresát označen explicitně, použili bychom místo obecné konstanty TY toto explicitní označení (nejspíše jméno). Výsledkem je formalizace tohoto tvaru:

$$\exists x \in O[(Z(x) \wedge P(x)) \wedge \exists y \in C(y = ZAP \wedge !D(TY, y) \wedge V(y, x))]^4$$

⁴Vědomě zde používám konjunkci dvou kategoricky rodílných argumentů. Operátor předepisování, jak jsme diskutovali v předchozích kapitolách, zbavuje predikát pravdivostní hodnoty. Proto není jasné, co by mělo být významem spojení $y = ZAP \wedge !D(TY, y)$. Pro následující analýzu to ovšem není podstatné, předpokládejme, že takové spojení zachycuje přirozenějazykové vyjádření *y je zaparkování a ty proved' y*. Pokud by toto podání čtenáře neuspokojilo, vzhledem k tomu, že teď studujeme vyplývání z pohledu adresáta, můžeme dát tomuto výrazu smysl *y je zaparkování a mluvčí mi předepisuje, abych provedl y*.

$$\exists x \in O(Z(x) \wedge P(x))$$

Předvedená formalizace skýtá množství nejasností. Lze-li vůbec zachytit vykonání činnosti tak jednoduchým binárním predikátem, lze-li v tomto pojetí zohlednit časové určení, co to znamená, že je někdo *individuem schopným konat činnosti* a podobně. Predikát $V(a, x)$ je v této interpretaci také velmi vágní. Ale není zde mým záměrem dobrat se dokonalého formálního zachycení imperativů, snažím se zdůvodnit, je-li ve zkoumaném úsudku cosi logického. A podle uvedené formalizace se zdá, že ano. Mluvčí už v premise vyjadřuje to, co odvodíme v závěru. Uvedu ještě jeden příklad, abychom ověřili, že tato formalizace je použitelná obecněji.

Jane, jdi do krámků na rohu!

Na rohu je krámk.

N. Rescher ho představuje v [23]. Jeho premisu označuje za „meshed composite“⁵, protože je složena z tvrzení a předpisu: *Jane, na rohu je krámk: jdi tam!* Tomuto rozdělení také odpovídá naše formalizace, která by mohla vypadat takto:

$$\exists x \in O[Kram(x) \wedge Roh(x) \wedge \exists y \in C(Jit(y) \wedge !D(JAN, y) \wedge Tam(y, x))]$$

$$\exists x \in O(Kram(x) \wedge Roh(x))$$

Kram znamená, že argument je krámkem, *Roh* znamená, že argument je na rohu, *Jit* označuje činnost chůze a *Tam* je predikátem určujícím směr, jeho argumentem jsou činnost a předmět, ke kterému je tato činnost vykonávána.

Pokud by tedy existoval formální systém, který by umožňoval takový úsudek označit za platný, přestože je v premise obsažen operátor $!$, pak by se zdál být tento úsudek argumentem proti Hareově tezi. Respektive, byl by dokladem toho, že Hareova teze není dodržována v praxi a že možná není

⁵Volně přeložitelné jako „smíšená složenina“. [23], str. 92

oprávněná.⁶ Lze ovšem namítnout, že uvedený závěr (*Na rohu je kráček*) z imperativu nevyplývá, ale že je jeho předpokladem⁷, je presupozicí k tomu, aby vůbec mohl být vydán. Vzhledem k tomu, že jsme se rozhodli pohlédnout na vyplývání z imperativů očima adresáta, který důvěřuje mluvčímu, je ale zřejmé, že pokud mluvčí vydal imperativ, který má nějaké předpokady, usoudí adresát, že tyto předpoklady jsou pravdivé (jde o indikativní tvrzení, která mohou být pravdivá). A v takové interpretaci vyplývání je tudíž indikativní závěr (který je zároveň předpokladem) pravdivý. Podle Reschera je část smíšené složeniny, která je tvrzením, oddělitelná pomocí inference⁸.

Pokud bychom vytvořili takový systém, ve kterém by poslední uvedený úsudek byl platný, přesto bychom neradi, aby se stal platným také

Na rohu není kráček.

Jane, nechod' do kráčku na rohu!

Když ale aplikujeme výše uvedenou formalizaci, zjistíme, že převrácením úsudku by z *Na rohu není kráček* mělo vyplynout *Na rohu není kráček nebo neexistuje činnost, která by byla jítím do kráčku na rohu a kterou, Jane, proved'.* Když odhlédneme od komplikované otázky negace imperativu, se kterou taková formulace úzce souvisí, zdá se být takový závěr přijatelným.

Jako poslední poznámku k tomuto typu úsudků ještě konstatujeme, že je lze spojovat. A tedy platí:

Jane, odvez své auto do garáže!

Jane, nebij svou manželku!

⁶Viz [28], str. 16 a 17. Tam uvedená formalizace nespojuje dvě části premisy (tvrzení o existenci kráčku a předpis jítí tam) konjunkcí, jako já výše. Zavádí výhradně pro tento účel novou spojku *:::* čtenou jako *tedy, tudíž*. Není tím ovšem míněno opodstatnění onoho předpisu, ale tato spojka má vyjadřovat specifický vztah ve smíšené složenině. Premisa je vyjádřena takto: *Na rohu je kráček :::* *Jane, jdi do kráčku na rohu!* Navíc operátor imperativu není připojován jen k predikátu vykonávání, ale k celé předepisující části premisy, což má dobré důvody, viz pozn. 4.

⁷Na to upozorňuje Vranas v [32] na str. 6.

⁸[23], str. 93

*Jan je ženatý a vlastní auto.*⁹

Stejná formalizace může být využita také k zachycení jiného typu úsudků, kterými porušujeme HT1. Místo, abychom se zaměřili na předmětnou část vydaného imperativu, zaměříme se teď na část, která hovoří o činnosti, která má být vykonávána. Za předpokladu důvěry autoritě totiž můžeme usuzovat takto:

Barboro, přeplav řeku!

—————
Barbora může přeplavat řeku.

Stejně jako v předchozím je totiž závěr předpokladem k tomu, aby mohl být předpis v premise vydán. Chceme-li využít formalizaci podobnou jako výše, musíme najít vhodné vyjádření pro tvrzení *Někdo může nějakou činnost konat*. Mohli bychom ho formalizovat takto: *Existuje činnost a individuum schopné konat tuto činnost*. Co to ale vůbec znamená, že daná činnost existuje? Řekněme, že to právě znamená, že spadá do univerza činností, které je schopné vykonávat některé individuum. V původním C tedy nalezneme činnosti, které je schopné vykonávat individuum p a označme tuto množinu C_p . Pak například $ZAP \in C_p$ znamená, že p je individuum schopné zaparkovat. Za těchto podmínek zapíšeme výše uvedený úsudek formulí takto:

$\exists x \in C_{Barbora}(x = PLA \wedge !D(Barbora, x))$

—————
 $PLA \in C_{Barbora}$

Konstanta PLA označuje přeplavání řeky. Tato poněkud účelově zkonstruovaná formalizace se zdá opět ukazovat, že studovaný úsudek je založen na jistých logických vlastnostech zúčastněných vět. Že je tato forma obecněji použitelná, ověříme ještě jednou formalizací imperativu *Zaparkuj vedle zeleného auta stojícího na parkovišti!*

$\exists x \in O[(Z(x) \wedge P(x)) \wedge \exists y \in C_{TY}(y = ZAP \wedge !D(TY, y) \wedge V(y, x))]$

Uvažme teď, co by mohl hypoteticky existující logický systém umožňovat odvodit a prověříme, jestli to souhlasí s naší intuicí. Například, jak už víme:

⁹[23], str. 93

$$\exists x \in O(Z(x) \wedge P(x))$$

Dále také

$$\exists y \in C_{TY}(y = ZAP)$$

Což přeloženo do češtiny znamená *Můžeš zaparkovat*. Pokud by existoval systém, který by takové úsudky umožňoval, i tohle by mohl být příklad porušení Hareovy teze.

Problematické na této formalizaci je mimo jiné jistě i to, že jsme vlastně nijak nezohledňovali to, že jsou premisy imperativní. Jen jsme operátor předepisování vnořili hlouběji do struktury věty (přiřadili jsme ho přímo k predikátu vykonávání činnosti), aby nám „nepřekážel“ ve zpracovávání ostatních částí imperativu.

Možnou intuitivní platnost všech úsudků studovaných v této části jsme obhajovali pohledem adresáta a důvěrou v neomylnost mluvčího. Taková idealizace samozřejmě ve skutečnosti nenastává (Barbora nemusí umět plavat, i když si to mluvčí může myslet). Přesto si lze na základě tohoto pohledu představit formální systém logiky imperativů připouštějící heterogenní inference, ve kterém Hareova teze nebude dodržena.

3.2 Logické důsledky předpisů

Inference, které předvedeme v této části, budou oproti té předchozí možná přesvědčivější, protože jejich logická struktura je snáze rozeznatelná a tím pádem jejich případná formalizace je jednoznačněji proveditelná. Jde o příklady, kdy ze dvou imperativních premis, z nichž jedna je podmíněná, vyplývá indikativ.

Je-li povoleno kouřit, kuř!

Nekuř!

—

*Není povoleno kouřit.*¹⁰

¹⁰Tento příklad uvádí Vranas v [32] na str. 6.

Intuitivní pocit, že je takový úsudek platný, plyne nejspíše z toho, že je velmi podobný úsudku, který platí v klasické logice, je totiž ve formě důkazu sporem. Jenže důkaz sporem je založen na zákonu vyloučeného třetího. Zda ten v imperativním diskursu platí, není zcela zřejmé. Není totiž ani zřejmé, že imperativ *Kuř!* je kontradikcí k *Nekuř!* Logická funkce negace je definována na objektech s pravdivostní hodnotou, takže teoreticky nemusí být vůbec možné imperativ negovat. A i když to v běžné řeči většinou možné je, neshodují se deontičtí logikové jednoznačně na tom, zda je imperativ kontradikcí ke svému negovanému protějšku (viz výše, str. 24). Zatímco například dvě dopravní značky, které by stály na stejném místě ve stejné ulici, jedna z nich by vyjadřovala *Odboč vpravo!* a druhá *Neodbočuj vpravo!*, bychom asi byli ochotni považovat za sporné, ve skutečnosti na takové značky na stejném místě nikdy nenarazíme a vždy platí ta, kterou řidič v ulici mívá později. V úpravě, která částečně upřesňuje situaci, by mohl tento příklad mít větší šanci na to, aby byl považován za platný.

Mluvčí: Je-li pravidly P povoleno kouřit, kuř v čase t!

Mluvčí: Nekuř v čase t!

Mluvčí: Pravidly P není povoleno kouřit.

Tím, že přidáme upřesnění konkrétní osoby mluvčího a také času, jehož se imperativ týká, posilujeme dojem, že imperativní části obou premis jsou ve vzájemném sporu. Ale tímto krokem se odkláníme od logického pohledu na problematiku a více zaměřujeme na užití v komunikační praxi, což není naším cílem.

Pozoruhodné ale přesto je, že příklady uváděné v předešlé části jsou v přirozené komunikaci mnohem běžnější než tyto. Požádá-li nás někdo *Podej mi prosím ten modrý ručník*, začneme okamžitě hledat modrý ručník, protože usoudíme, že *Existuje modrý ručník*. Ale s úsudky ve formě, v jaké je dosud představujeme v této části, se obvykle nesetkáváme. Mnohem častěji je jejich obsah vyjádřen promluvou tohoto typu:

Kdyby bylo povoleno kouřit, řekl bych ti, abys kouřil.

Neřekl jsem ti, abys kouřil.

Není povoleno kouřit.

U imperativních inferencí, které mají strukturu podobnou důkazu sporem, tedy výrazně narážíme na potřebu mít definovanou imperativní implikaci (nebo nějakou spojku, která vyjadřuje podmíněnost imperativu) a imperativní negaci. Pokud takový formální systém zkonstruovaný nemáme a uvažujeme intuitivní usuzování, kloním se spíše k tvrzení, že inference tohoto typu nemáme považovat za plausibilní a chápat je jako porušení Hareovy teze.

N. Rescher předkládá v [23] ještě další příklady vyplývání indikativů z imperativů. Vztah premis a závěru není u nich dán výhradně logickou strukturou vět, ale důležitou roli hrají slova s „analytickým“ významem, čímž míním například *všichni, nikdo, vždy, nikdy, právě když* a podobně.

Nikdy nedělej nic ilegálního!

Dělej A!

—

*Dělat A je legální.*¹¹

Takový úsudek může být podle Reschera obhájen, protože je jen přeformulováním (v Rescherově systému) platného úsudku

Nikdy nedělej nic ilegálního!

Dělat A je ilegální.

—

Nedělej A!

Tímto prohlášením se Rescher dostává do přímého sporu s Harem, porovnejme totiž tento přechod s Hareovým příkladem. Platnost této inference:

Odnesení všech těchto krabic na nádraží sebou, prosím!

Bytí tohoto jednou z těchto krabic, ano.

—

¹¹Jde o Rescherův příklad z [23], str. 96.

Odnesení tohoto na nádraží tebou, prosím!

by podle Reschera měla obhajovat platnost té následující:

Odnesení všech těchto krabic na nádraží tebou, prosím!

Neodnesení tohoto na nádraží tebou, prosím!

—

Nebytí tohoto jednou z těchto krabic, ano.

Ale to je přesně tvar, který Hare svou tezí zakazuje. Nicméně, běžný kompetentní uživatel jazyka by se takovému uvažování pravděpodobně nebránil. Stejně tak v případě úsudku

Promluv si s paní Novákovou a s nikým jiným!

*Promluv si s Robertovou sestrou!*¹²

—

Paní Nováková je Robertova sestra.

Pokud mají zmiňovaná slova typu *všichni*, *nikdo*, *vždy*, *nikdy*, *právě když* a podobná v imperativích nějaký význam, pak zřejmě právě takový, který umožňuje provádět úsudky analogické těm zde uvedeným. A to i v případě, že porušují Hareovu tezi.

3.3 Respektovat, nebo odmítnout

Na závěr srhňme výsledky dosavadních zkoumání a popíšme, za jakých podmínek je správné Hareovu tezi respektovat a za jakých podmínek je správné ji odmítnout.

Bylo-li Hareovým cílem pravidlem HT1 popsat stav imperativního usuzování v přirozeném jazyce (což se nedomnívám, ale vzhledem k formulaci HT1 je to možné), musíme konstatovat, že neuspěl. At' už vyložíme sousloví **validly drawn** v HT1 jako **oprávněně vyvodit**, **logicky odvodit** nebo

¹²Tento příklad je opět inspirován Rescherem. [23], str. 96

odvodit na základě Hareovy definice vyplývání¹³, vždy najdeme příklad porušení pravidla HT1. Pro třetí variantu nebyl takový příklad ještě explicitně uveden. Uvedu ho teď. Pokud někdo upřímně přijímá premisu *Zaparkuj vedle auta stojícího na parkovišti!*, znamená to, že se snaží zařídit to, co tento imperativ předepisuje. Snaží se tedy zaparkovat vedle auta stojícího na parkovišti nebo zařídit, aby bylo zaparkováno vedle auta stojícího na parkovišti. Pokud zároveň tento člověk nepřijímá závěr *Na parkovišti stojí auto*, pak lze oprávněně říci, že neporozuměl jedné nebo druhé z těchto vět. Což je přesně Hareova definice vyplývání. V tomto případě tedy odmítáme.

Bylo-li tedy na druhou stranu cílem formulování pravidla HT1 předepisovat, jak má být s jazykem nakládáno, je třeba rozlišit, zda jde o nakládání praktické, přirozenějazykové, nebo zda jde o nakládání teoretické, tedy konkrétně logické. Ve druhém případě můžeme oprávněnost pravidla HT1 studovat jen vzhledem k nějakému definovanému formálnímu systému. Žádný takový systém, který by zohledňoval inference, k nimž se vztahuje HT1, a umožňoval o nich deterministicky rozhodnout, jsou-li platné, nebo ne, není univerzálně přijímán, nebo alespoň jsem na něj při psaní práce nenarazil. Pokud by takový ale existoval, předvedl jsem v části 3.1 několik možných protipříkladů na Hareovu tezi. Vzhledem k tomu, že jde o velmi specifické případy toho, kdy je možné odvodit indikativ z množiny imperativů, je docela dobře možné, že by v takovém formálním systému bylo výhodnější mít pravidlo, které by bylo v souladu s HT1, které by tedy takové inference „en bloc“ zakazovalo. V tomto případě je možné odmítnout i respektovat.

V posledním možném případě považujeme Hareovu tezi za pravidlo, které předepisuje, jak má být nakládáno s jazykem v praxi. Uvedl jsem množství příkladů, ve kterých přirozené uvažování vede od imperativů k indikativům. V těchto případech je Hareova teze ve své obecné formulaci porušována a dá se tedy usoudit, že není pro tento účel oprávněná. Naposledy odmítáme.

¹³První překlad používám já v této práci a jeho význam je *vyvodit v souladu s přirozenou intuicí*. Druhý překlad uvažuje V. Svoboda v [28]. Logické odvození je tam založeno na pojmu platnosti imperativů (preskriptivních premis) v daném kontextu. Třetí pak využívá definici uvedenou na str. 22.

Literatura

- [1] Herbert Gaylord Bohnert, *The Semiotic Status of Commands*, Philosophy of Science, Vol. 12, str. 302-315, 1945
- [2] Hugh Mercer Curtler, *What Kant Might Say to Hare*, Mind Vol. 80, str. 295-297, 1971, dostupný na internetu
<http://www.utilitarian.net/hare/about/197104-.pdf>
- [3] Walter Dubislav, *Zur Unbegründbarkeit der Forderungssätze*, Theoria, 3, str. 330-342, 1938
- [4] Jörg Hansen, *Is there a Logic of Imperatives?* in *Imperatives and Deontic Logic*, doktorská dizertační práce na Filosofickém institutu Lipské univerzity, 2008, dostupná na internetu
http://www.hh.shuttle.de/win/Joerg.Hansen/Diss/Hansen_Joerg_Dissertation_Uni_Leipzig_25112008.pdf
- [5] Jörg Hansen, *The Paradoxes of Deontic Logic: Alive and Kicking* Theoria, Vol. 72, str. 221-232, 2006, dostupný na internetu
http://www.hh.shuttle.de/win/Joerg.Hansen/Theoria/Hansen_Paradoxes.pdf
- [6] Richard M. Hare, *Imperative sentences*, Mind, Vol. 58, str. 21-39, 1949
- [7] Richard M. Hare, *The Language of Morals*, Clarendon Press, Oxford, 1952, dostupné na internetu na
<http://www.oxfordscholarship.com/oso/public/content/philosophy/9780198810773/toc.html>
- [8] Richard M. Hare, *Moral Thinking: Its Levels, Method and Point*, Clarendon Press, Oxford, 1981

- [9] David Hume, *A Treatise of Human Nature*, Penguin Books, London, 1969, dostupné na internetu na <http://www.gutenberg.org/files/4705/4705-h/4705-h.htm>
- [10] Roderick M. Chisholm, *Contrary-to-Duty Imperatives and Deontic Logic*, *Analysis* 24, str. 33-36, 1963
- [11] Jørgen Jørgensen, *Imperatives and Logic*, *Erkenntnis*, Vol. 7, str. 288-296, 1937
- [12] Karlík, Nekula, Rusínová (eds.) *Průruční mluvnice češtiny*, Lidové noviny, Praha, 2003
- [13] Petr Kolář, Vladimír Svoboda, *Logika a etika*, Filosofia, Praha, 1997
- [14] David Lewis, *A problem about permission*, poprvé vyšlo v Saarinen et al., *Essays in Honour of Jaakko Hintikka*, D. Reidel Pub. Co., 1979, později například v souboru *Papers in Ethics and Social Philosophy*, 1999
- [15] David Makinson, *Bridges from Classical to Nonmonotonic Logic*, King's College Publications, London, 2005
- [16] David Makinson, Leendert van der Torre, *What is Input/Output Logic?*, *Foundations of the Formal Sciences II: Applications of Mathematical Logic in Philosophy and Linguistics*, str. 163-174, *Trends in Logic Series*, vol 17, 2003
- [17] Michael Pendlebury, *Against the Power of Force: Reflections on the Meaning of Mood*, *Mind*, New Series, Vol. 95, str. 361-372, 1986, dostupný na internetu na <http://www.ncsu.edu/chass/phil/pendlebury/documents/AgainstthePowerofForce.pdf>
- [18] A. F. Peters, *R. M. Hare on Imperative Sentences: A Criticism*, *Mind*, str. 535-540, 1949
- [19] Jaroslav Peregrin, *Logika a logiky*, Academia, Praha, 2004
- [20] Henri Poincaré, *Dernieres Pensées*, Flammarion, Paris, 1920, dostupný na internetu na <http://www.ac-nancy-metz.fr/enseign/phil/textesph/Dernierespenes.pdf>

- [21] Henry Prakken, Marek Sergot, *Contrary-to-duty obligations*, An International Journal for Symbolic Logic Vol. 57, No. 1, str. 91-115, 1996, dostupný na internetu na <http://www.doc.ic.ac.uk/~mjs/publications/CTDStudiaLogica.pdf>
- [22] A. W. Price, *Richard Merwyn Hare 1919 - 2002*, Proceedings of the British Academy, 124, str. 117-137, 2004, dostupný na internetu na <http://www.utilitarian.net/hare/about/2004---.pdf>
- [23] Nicolas Rescher, *The Logic of Commands*, Routledge & Kegan Paul, London, 1966
- [24] Alf Ross, *Imperatives and Logic*, Philosophy of Science, Vol. 11, No. 1, str. 30-46, 1944, <http://www.jstor.org/stable/184888>
- [25] D. Seanor, N. Fotion (editoři), *Hare and Critics: Essays on Moral Thinking*, Clarendon Press, Oxford 1988
- [26] Gerhard Schurz, *The Is-Ought Problem: An Investigation in Philosophical Logic*, Dordrecht, Kluwer, 1997
- [27] Ernest Sosa, *On practical inference and the logic of imperatives*, Theoria, Vol. 32, Issue 3, str. 211–223, 1966
- [28] Vladimír Svoboda, *Hare's Thesis and Philosophy of Logic(s)*, X. Arrazola – M.Ponte (eds.) LogKCA10 *Proceedings of the Second ILCLI International Workshop on Logic and Philosophy of Knowledge, Communication and Action, San Sebastian*, Universidad del Pais Vasco, str. 443-459, 2010
- [29] Peter B. M. Vranas, *In Defense of Imperative Inference*, Journal of Philosophical Logic 39, 2010, str. 59-71, dostupný na internetu na <https://mywebpace.wisc.edu/vranas/web/papers/impinfdefense.doc>
- [30] Peter B. M. Vranas, *New Foundations for Imperative Logic I: Logical Connectives, Consistency and Quantifiers*, Nous 42 (4), str. 529-572, 2008, dostupný na internetu na <https://mywebpace.wisc.edu/vranas/web/papers/implogicI.pdf>
- [31] Peter B. M. Vranas, *New Foundations for Imperative Logic: Pure Imperative*

- Inference*, Mind, 120, (478), str. 369-446, 2011, dostupný na internetu na <https://mywebpace.wisc.edu/vranas/web/papers/implogicII.pdf>
- [32] Peter B. M. Vranas, *Imperatives, Logic of*, příspěvek do The International Encyclopedia of Ethics, která má být vydána v roce 2012, článek je z 2010, dostupný na internetu na <https://mywebpace.wisc.edu/vranas/web/papers/IEEimplogicEntry.pdf>
- [33] Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Wilhelm Ostwald (ed.), Annalen der Naturphilosophie, 14, 1921, dostupný na internetu na <http://filepedia.org/tractatus-logico-philosophicus>
- [34] Ota Weinberger, *Alternativní teorie jednání*, Filosofia, Praha, 1997
- [35] Georg Henrik von Wright, *Deontic Logic*, Mind Vol. 60, 1-15, 1951, dostupný na internetu <http://www.wnswz.strony.univ.gda.pl/von%20wright,%20deontic%20logic.pdf>